

III. A történeti magyar családnevek

A magyar családnevek kialakulásának hosszú, több évszázadon átívelő, összetett folyamatának feltárása kapcsán három kérdésre keressük a választ: **miért, hogyan és mikor** jöttek létre természetes úton a magyar családnevek? Mindhárom kérdés megválaszolása komoly nehézségekbe ütközik, mégis mind közül is a legtöbb problémát az első jelenti.

1. A családnevek kialakulásának okai

A családnevek kialakulásának okairól és körülményeiről korábban már többen is véleményt mondtak (MELICH 1943, BENKŐ 1949, MIKESY 1959, FEHÉRTÓI 1969, MEZŐ 1970 és mások, legutóbb HAJDÚ 2003a: 733–40). A kutatók általában több tényező együttes hatásával (pl. hivatalos írásbeliség, vagyon öröklődésének fontossága, nyugati hatás stb.) magyarázták e névfajta létrejöttét, az öröklődő kételemű nevek kialakulásának idejeként pedig a XIII. század második fele és a XVII. század közé eső időszakot jelölték meg.

Az okok keresése között kézenfekvőnek tűnt az a magyarázat, miszerint a népességszám növekedése tette szükségessé a keresztnévek mellé másodlagosan létrejövő megkülönböztető elemek kialakulását (vö. pl. J. SOLTÉSZ 1979: 51), de azok az érvek, amelyek olyan népek egyelemű névhasználatára hivatkoznak, amelyek nagy népességszámmal bírnak (pl. török, mongol), eredményesen cáfolják e feltevés kizárólagosságát (vö. MIKESY 1959, HAJDÚ 2003a: 733–4).

SZARVAS GÁBOR (1881) elképzelése szerint a kételemű nevek akkor jöttek létre, amikor az Árpád-kor végén a korlátozott számú egyházi eredetű nevek túlsúlyba kerültek a nagy mennyiségű régi magyar közsói nevekkel szemben, és így a sok azonos nevű személy megkülönböztetése szükségessé vált. Ennek ellentmond az, hogy a XIII. században a pogány nevek mellett is előfordul megkülönböztető elem (vö. HAJDÚ 2003a: 734). MELICH vitatva Szarvas véleményét megjegyzi, hogy a családnevek használata jogtörténeti okokra vezethető vissza, mivel „fontos érdekek fűződtek a tulajdonhoz, s ezek megkövetelték a család vagy nemzetség nevében az állandóságot” (MELICH 1943: 271). E kérdéssel BENKŐ LORÁND foglalkozott részletesen a régi

magyar személynévadásról írott munkájában (1949). Véleménye szerint a gazdasági élet fellendülése és a társadalmi rend átalakulása tette szükségessé a megkülönböztető elemek használatát az Árpád-kor végétől kezdve. A kételemű személynévrendszer megjelenését XIII. századi társadalmi és gazdasági változások indukálták, mivel a királyi birtokadományozás mértéktelensége azt eredményezte, hogy egyre több földbirtok került magánkézbe, és e birtokok örökölhetőek voltak, ezért volt fontos az adott családhoz, családtaghoz fűződő rokoni kapcsolat igazolása, és az örökös elkülönítése a hasonló nevű személyektől. Így a családi összetartozás, az öröklési jog külső formában is kifejezésre jutott (BENKŐ 1949: 8).

KÁLMÁN BÉLA szerint a családnevek kialakulása és az írásbeliség elterjedése szoros kapcsolatban volt egymással. Az írásbeliség kibontakozása jogi szükségszerűségből eredt, s amikor „már nemcsak a királyi kancellária hivatalnokai és néhány tudós szerzetes tudott írni, hanem a terepen járó adóhivatalnokok is, akkor nagyon megkönnyítette a munkájukat, ha az adózóknak volt egyéni, megkülönböztető nevük. Az adószedők feljegyezték adólajstromukba a megkülönböztető neveket és az ő érdekük volt, hogy ezek változatlanok maradjanak, hiszen így a következő években sokkal könnyebb volt a dolguk” (KÁLMÁN 1989⁴: 67).

MIKESY SÁNDOR is külső tényezőt jelölt meg a családnevek kialakulása okaként, állítása szerint „neveink kételeműségének bürokráciatörténeti háttere van” (1959: 84). MIKESY a fentieket még egy tényezővel egészíti ki, nevezetesen a nyugatról érkező „divatjelenség” hatásával. A nyugati irányból kelet felé tartó művelődési és kultúrtörténeti hatásoknak más területen is megvannak a nyomai, ezért elképzelhető, hogy ez a nyugati (keresztény) kulturális áramlat is elősegítette a magyar kételemű névrendszer kialakulását, hiszen ott már ennek évszázados hagyománya volt (i. h.).¹⁵

HAJDÚ szerint a felsorolt indokok együttesen járultak hozzá a magyar családnevek kialakulásához, „egyetlen egy önmagában nem lett volna elegendő az elterjedéshez” (2003a: 735). A felsorolt indokok elfogadhatónak tűnnek, hiszen jobbat — konkrét történeti utalások hiányában — feltehetően később sem tudunk feltárni.

¹⁵ MIKESY a családnevek kialakulásának sajátos magyar fejleményét abban látta, hogy a külföldi hatások ellenére a családnév a magyar nyelvtani szabályokat követve (ti. a jelző a jelzett szó előtt áll) a családnév megelőzi a keresztnévet, ellentétben nyelvrokonainkkal, például a finnkel, akiknél svéd hatásra a keresztnév–családnév sorrend van érvényben. „A XIV–XV. századi hatalmi helyzetünkől kifolyólag megvolt a lehetőségünk és öntudatunk sajátosságaink megőrzésére” (MIKESY 1959: 86).

2. A természetes családnevek előzményei

Az alábbiakban a családnévvé válás hosszas folyamatának állomásait mutatom be, illetve az ehhez kapcsolódó fogalmak tisztázását kísérelm meg, hiszen e téren is sok az ellentmondás és a megközelítések kuszasága jellemző.

2.1. Az egyelemű névrendszer kora

A magyar névadásra is — hasonlóan más nyelvekhez és népekhez — hosszú századokig az egyelemű névadás volt jellemző. **Egyelemű névnek** azt a nevet tekinthetjük, amely önmagában álló kereszt- vagy egyénnévként tölti be az azonosítás funkcióját, semmilyen nyelvtani vagy viszonyítási szerkezetben, tehát sem *filius*-szal, sem *de* prepozícióval, sem *dictus*-szal nem áll (vö. HORVÁTH 2006: 8).¹⁶ Az egyelemű névben tehát általában a névviselővel kapcsolatos egyetlen információ jelenik meg (pl. *Péter* → a személy keresztségben kapott neve, *Süllő (Sillev)* → vsz. halász foglalkozást folytató neve, *Nyomorék (Numarek)* → külső tulajdonság megjelölése stb.). (Az egyelemű nevek korának részletes bemutatását nem tartom feladatommak. A kérdéskörre bővebben l. KUBINYI 1885, PAIS 1966, 1975, BERRÁR 1952, FEHÉRTÓI 1995, HAJDÚ 2003a: 347–64. és mások munkáit.)

Időben ezt az állapotot követi az átmeneti névforma, amely az egyének pontosabb identifikálása, azonosíthatósága érdekében írásban kiegészítő elemeket (információkat) kapcsol az egyelemű névhez a XIII. század elejétől (vö. VR., TÖ. neveivel, HAJDÚ 2003a: 737). Ezeket nevezi a szakirodalom általában **körülírásoknak** (egyéb elnevezései: *másodlagos név*, *másodlagos névelem*, *meghatározó körülírás*).

2.2. A körülírások típusai

1. A körülírások átmeneti kategóriájánál érezhető leginkább annak szükségessége, hogy elkülönítsük egymástól az írott forrásban ránk maradt névszerkezeteket a valóságban létező beszélt nyelvi alakoktól. Habár a korabeli írásbeliség és szóbeliség

viszonyáról nincsenek pontos ismereteink, az azonban joggal feltételezhető, hogy a körülírások egyes csoportjai nagyrészt a latin oklevelezési gyakorlat termékei voltak (vö. BENKŐ 1949: 8; HORVÁTH 2006: 9). „A hivatalos iratokban ránk maradt formák gyakorta nemcsak a néptől eredő, belső fejlődéssel kialakult neveket rögzítették, hanem a scriptor által mesterségesen kreált formákat is” (HORVÁTH 2006: 15).

2. A körülírásoknak öt nagy csoportját különíthetjük el.¹⁷ A legegyszerűbb az **apa keresztnevének** feltüntetése volt a fiú neve mellett a korabeli írásbeliség szokása szerint latin sorrendben *filius*-szal szerkesztve (pl. 1255: Keled comite *filio chepani* 'Csépán fia Keled ispán' (Z. I, 8); 1327: Stephanus *filius Opoy* 'Apaj fia István' (DF. 283555), 1318: Georgius *filius Keled* 'Keled fia György' (DL. 96066)). Gyakran előfordult a többszörös *filius*-szos szerkezet is (főként a nemeseknél) az ős(ök) minél pontosabb megjelölése érdekében. Erre még a XV. századból is találunk példát: 1440: Johanne filio Petri filii Ladislai, jo. (DL. 55201).

Az apanevek esetében akár élőlőszóbeli használatot is feltételezhetnénk az *Inakfiapeturfelde*, *Bokfiabenedukfalva* nevek ismeretében, de ezekről FEHÉRTÓI KATALIN bizonyította, hogy a magyar forma ellenére csupán írásbeli alakulatok voltak (1998: 463, vö. még HORVÁTH 2006: 9). Ezt erősíti az a tény is, hogy a *filius* magyar megfelelője (*-fi*, *-fia*) a XIV. században alig fordul elő, és később sem válik gyakorivá. Méginkább igaz ez a többszörös *filius*-os szerkezetekre.¹⁸

3. A következő csoportba a **nemzetségnévvel** szerkesztett nevek tartoznak. Az ÁSzt.-ből kigyűjtöttem a legkorábbi *de genere*, *de generatione* elemet tartalmazó neveket: *1183/1326/1363: Paulo *de genere Chaak* (ÁSzt. *Chaak*), +1183/1326/1363: Baya *de genere Zalok* (ÁSzt. *Baia*), 1191 [1251]: comitis Buchk et Jule filiorum Symonis de Suklos *de genere Kan* (ÁSzt. *Buchk*), *1204/1231: Cristoforo Reva? *de genere Cuplon* (ÁSzt. *Cuplon*), 1212: Martino filio Georgii *de genere Cador* (ÁSzt. *Cador*), *1213/1550: Geruasium *de genere Chenad* (ÁSzt. *Chenad*), *1213/1550: pristaldo Gongga *de genere Hudus* (ÁSzt. *Hudus*), *1214/1550: Clementem *de genere Borsa*

¹⁶ MEZŐ ANDRÁS egyelemű névnek tartja a többszörös *filius*-os és a *de*-s névalakokat is (1997: 123). Ha a szóbeli nyelvhasználatot nézzük, akkor mindenképpen igazat kell adnunk neki.

¹⁷ BENKŐNél négy csoport szerepel: az apa egyelemű neve (*filius*-os nevek), helység neve, nemzetségnév, világi névadáson alapuló ragadványnév, ez utóbbi alatt tárgyalja alatin köznévi és a *dictus*-os neveket (1949: 9, 11)

¹⁸ Ennek ellenére az apa-fiú rokoni kapcsolatot feltüntető névviszony minden bizonnyal ismert lehetett a magyarság körében — ezt a későbbi családnevek apanévi eredetű nevei is mutatják — csak nyelvi alkatuk volt más.

(ÁSzt. *Borsa*), *1216: Poth comes *de genere Geur* (ÁSzt. *Geur*), *1216: Benka *de generatione Gug* (ÁSzt. *Gug*), 1216: Poth comes *de genere Geur*, Tybam *de genere Tumoy* (ÁSzt. *Chepanus*), *1219: comite Chac *de genere Chac* (ÁSzt. *Chac*), *1222/1550 : Vitalem *de genere Aba* (ÁSzt. *Aba*), [XIII] : Paulo filio Adam *de genere Chak* (ÁSzt. *Adam*), +1234/XIV: comes Arnoldus, Keled et Ponyth filii comitis Arnoldi *de genere Hoholth* (ÁSzt. *Arnoldus*), 1220/1550: pristaldo Adriano *de genere Kalatha* de villa Scily (ÁSzt. *Adrianus*), 1227>1409 : Albertum filium Ipolth *de genere Bogad-Radwan* (ÁSzt. *Albertus*), 1235: Alberth *de genere Bogadrodowan* (ÁSzt. *Alberth*), 1237: nobilis ... Acilles filius Cosme Comitis *de genere Zydoy* (ÁSzt. *Acilles*).

A felsorolt példák is mutatják, hogy e körülírástípus a XII. század utolsó évtizedeiben, nagyobb számban az 1210-es években jelenik meg, szinte kizárólag nemesek nevében. Bizonyosan az írásbeliség termékének tekinthető a típus megjelenése, tehát mindenképpen bürokráciatörténeti okokkal magyarázható. Nem tartjuk valószínűnek a nemzetségnévvvel alkotott latin névformák szóbeli előfordulását (pl. 1290/1342: comes Apoy filius Apoy et Ekch filius ipsius *de genere Guthkeled* (Z. II. 32) → **Gutkelednembeli Apaj* v. **Gutkeled Apaj*). Az ok egyrészt az, hogy e típus *dictus*-os formája nem jelenik meg a forrásokban, másrészt a magyar névváltozatra egyetlen adatot sem találunk. A családneveink közé sem kerültek be ilyen eredetű nevek. A CsnSz.-ban KÁZMÉR első helyen mindössze négy név esetében tartja valószínűnek a nemzetségnévi eredetet (*Halom, Magor, Osl, Pozsony*), ebből kettő (*Halom, Pozsony*) székely nemzetség nevét őrzi, így elkülönítendő a most tárgyaltaktól, az *Osl* gyakori személynév is az Árpád-korban, tehát akár ez is továbböröklődhetett a családnevekben, a *Magor* ~ *Mogor* mindössze egyszer fordul elő nemzetségnévként az Árpád-korban, emellett egy becézett személynévi alakjáról (*Mogurdi*) van adatunk (vö. ÁSzt.). További 18 névnél az apanévi eredet mellett csak második motivációként veszi számításba a nemzetségi eredetet (*Koppány, Ákos, Csúr, Szalók, Aba, Csák, Csanád, Dorozsma, Etre, Gerő, Héder, Lőcs, Meggyes, Pápa, Pók, Szemere, Bercs, Csór*).

Mindebből pedig arra következtethetünk, hogy a nemzetségnévi körülírások nem játszottak szerepet a családnevek kialakulásában, ennek oka egyrészt az lehet, hogy e névforma kizárólag az írásbeliség terméke volt, s a családnevek kialakulásában inkább az élőnyelvi alakok játszottak szerepet, másrészt e névforma nem érte meg a

családnevek kialakulásának, öröklődésének idejét, mert már azt megelőzően kiveszett a használatból. Vélhetően mindkét tényező hozzájárult e típus neveinek kihalásához.

4. A körülírások másik csoportja az egyelemű névnek **latin köznévi** megkülönböztető elemekkel történő kiegészítése, amely általában utalhat foglalkozásra, tisztségre, méltóságra (pl. ?1102/XII. sz.: Saul *comes* (ÁSzt. 693), 1284/1291: *magister* Joob *parvus* (ÁSzt. 418) stb. stb.).

A kutatók véleménye szerint latin köznévi elemet (pl. *rufus*, *parvus*, *clericus*, *episcopus*, *magister*, *textor*, *sartor* stb.) tartalmazó nevekről sem állíthatjuk biztosan, hogy a szóbeliségben léteztek. Az ilyen nevek alkalmi jellegűek voltak, olyanok, melyeket a scriptor írt az egyelemű név mellé a birtokösszeírások során. FEHÉRTÓI szerint ha a latin alak élőnyelvi lett volna, akkor feltehetően magyar nyelven rögzítették volna (FEHÉRTÓI 1970: 49, HORVÁTH 2006: 9). Ennek ellenére úgy vélem, hogy azt a lehetőséget sem szabad kizárnunk, hogy ezek mögött is elvétve lehetnek már a körülírások megjelenésétől kezdve élőnyelvi alakok. Még a XV. században is találunk olyan kételemű neveket, amelyek csak latin alakban fordulnak elő az oklevelekben és összeírásokban egy adott család esetében (pl. *Sartor*, *Literatus*), viszont élőnyelvi használatukat a névelemek öröklődése kétségtelenül bizonyíthatja. (A részletes indoklást l. később.)

5. A körülírások máskor a **lakóhelyre** utaltak a latin *de* szócskával létrehozott szerkezetben (pl. 1367: Andreas *de Bochka* (DL. 96426)). A nemességnél ez egybeesett a birtokkal, és mivel egy nemesnek több birtoka is lehetett, lakóhelyét tetszése szerint változtathatta, ilyenkor gyakran a megkülönböztető neve is megváltozott.

Az utolsó csoport létrejöttét általában valamilyen **jellemző tulajdonság** motiválta (KÁLMÁN 1989: 66). Ezek voltak az ún. *dictus*-os nevek (pl. 1297: Johanne *dicto Fekete* (ÁSzt. 303)). Természetesen a fenti csoportok egymással kombinálódva is gyakran előfordultak.

Az élőnyelvi háttér leginkább a helynévi és a *dictus*-szal szerkesztett körülírások esetében képzelhető el az Árpád-kor végétől kezdve. Az előbbit néhány korai névadat támogatja, melyben a *dictus de* prepozícióval együtt szerepel (pl. 1271: Mychael *dictus de Buda* (ÁSzt. *Michael*) 'Budainak mondott Miklós, azaz Budai Miklós; 1288: Beche *dicto de Zala* (ÁSzt. *Beche*), 1298: Paul *dictus de Echy* (ÁSzt. *Gian*), 1298/1298 : Hench *dictus*

de Kezeu, item Hench dictus Zeuke (ÁSzt. *Hench*). (E névtípus további alakulására l. „Az adalékok a helynévi eredetű családnevek kialakulásához” c. alfejezetet.)

6. A *dictus*-os nevek csoportja esetében a keresztnév mögött (előtt) álló második névelemben az elnevezettnek valamely, a környezete által kiemelt sajátossága tükröződik (BENKŐ 1949: 11–2). A helynévi példákban már korán megjelenik a korban használt beszélt nyelvi alak: 1291: *Adosioanusfelde*, 1321: *Kenchesandrasfolua*, 1342: *Finthamiklosylese*, 1366: *Feyriuanfalua* (Oklsz.). Maga a latin szó jelentése is a szóbeli használatra utal ('XY-nak mondott'). Ez az a csoport, amely a kételemű névrendszer létrejöttének kétségtelen hírnöke.

A legkorábbi *dictus*-os nevek az ÁSzt.-ból a következők: +1247/1247/1572 : homo noster Magister Petrus dictus *Byluk* aule nostre Regie familiaris (ÁSzt. *Biluk*), 1261: Johannes dictus *Bakony* de Bathyan (ÁSzt. *Bakony*), 1264: Laurencio comiti dicto *barbato* (ÁSzt. *Laurencius*), 1270/1387 : Johannes filius Nazuad dictus *Kyrtes* (ÁSzt. *Nazuad*), 1272 : Gean mercatori de Ganth dicto *Pyng* (ÁSzt. *Ping*), 1275: Petrus dictus *Gerle* (ÁSzt. *Gerle*), 1276: Dionisius *Finta* dictus (ÁSzt. *Finta*), 1279/1319: Petrus dictus *Feyes* ... de Sap (ÁSzt. *Feyes*), 1279: Martinus dictus *Ders* de Zeredahel (ÁSzt. *Ders*), 1281/1347: Nicolaus dictus *Ormous* ... ex iobagionibus Castri nostri Posoniensis (ÁSzt. *Ormous*), 1282>1381: Petrus dictus *Agh* frater Barthulumei (ÁSzt. *Agh*), 1283>1391: Johannes dictus *Nemes* [de Lipto] (ÁSzt. *Nemes*), 1285: Nicolao dicto *Muchkus* officiali ... comitis Petri (ÁSzt. *Muchkus*), 1286: Johannis *Fudur* dicti (ÁSzt. *Fudur*), 1286: Paulus dictus *Chomoz* de genere Chak (ÁSzt. 176, 202), **1287/1287: Abraham dicto Obichk** (ÁSzt. *Abraham*), 1288: Andreas dictus *Chuna*, Nicolaus dictus *Thumb* (ÁSzt. 209), 1290: comes Petrus dictus *Furro* (ÁSzt. 319), 1290: Petrus dictus *Boh* (ÁSzt. 158), 1290–1292: Martinus dictus *Churba* ... de Sambok (ÁSzt. *Churba*), [1290–1300:] [Nicolaus] dictus *Fudur* (ÁSzt. *Fudur*), 1291 : magister Andreas dictus Lothou filius Nicolay filij Obichk fidelis noster (ÁSzt. *Lothou*), 1291/1300: magister Laurentius dictus *Chethe* (ÁSzt. *Chethe*), 1291: Stephanus dictus *Churke* filius Isaac (ÁSzt. *Churke*), 1292–1297: comes Petrus dictus *Bok* de Warkun (ÁSzt. *Bok*), 1295: Johannes dictus *Lwew* (ÁSzt. *Lwew*), 1297–1300: Johannes dictus *Chouka* (ÁSzt. *Chouka*), 1298/1298 : Hench dictus de Kezeu, item Hench dictus Zeuke (ÁSzt. *Hench*),

1299: Petrus dictus *Gumbus* (ÁSzt. *Gumbus*), **1300 k.: magister Jacobus dictus *Kopoz*** (ÁSzt. *Kopoz*) stb.¹⁹

Az adatok tanúsága szerint az első *dictus*-os nevek a XIII. század közepén jelennek meg, de nagyobb arányban a század utolsó negyedétől jelentkeznek. Véleményem szerint ezt tekinthetjük a kételemű névrendszer kialakulása kezdetének, ettől kezdve mindenképpen számolhatunk az élönyelvi kételemű nevek jelenlétével (l. még HAJDÚ 2003a: 732, HORVÁTH 9).

7. A kijelentést azonban szükséges némileg árnyaltabbá tennünk, mivel a *dictus* néhány esetben az *alio nomine, seu* szinonimája (vö. pl. Petrus dictus *Pethych*, Pauli dicto *Paka*, Johannem dicto *Janko*, Dominicum alio nomine *Dako*, Pauli dicti *Powch* stb. (vö. FEHÉRTÓI 1969: 51) vagy a fenti adatok közül kiemelt Abraham dicto *Obichk* de Sancto Georgio (1287/1287), illetve Petrus dictus *Petheuch* filius Petri de Scynnue (1293: ÁSzt. *Petheuch*), magister Petrus filius Petri dictus *Pethune* (1298: ÁSzt. *Pethune*). Ezekben az esetekben a *dictus*-os név a hivatalos egyelemű névnek ténylegesen használt becézett alakja. Ebben az esetben még nem beszélhetünk kételemű névről, csak keresztnév-becenév kapcsolatról.

8. A másik alcsoport egyfajta átmenetet képvisel az egyelemű és a kételemű névrendszer között, mivel e típusban a *dictus* két egyelemű nevet kapcsol össze (pl. *Farcasius dictus Fokou*, máshol csak *Foco*, *Johannis dicti Cykou*, egybeült csak *Cyko* stb. (FEHÉRTÓI 1969: 52), vagy a fenti nevek között található magister *Jacobus dictus Kopoz* (1300 k.), akit *Borsa Kopasz*-ként ismer a történelem, mivel a forrásokban általában *Kopasz* néven jelenik meg, a *Borsa* pedig köztudomásúan a nemzetségre utaló az utókor által használt névalak.

Ezek az esetek arról tanúskodnak, hogy a régi világi személynevek még akkor is továbbélnek, amikor az egyén egyházi keresztnévet kap a keresztségben. FEHÉRTÓI szerint „a második tagot felfoghatjuk megkülönböztető elemnek is. A közösség vagy család, mely a nevet adja, esetleg az oklevélíró felváltva használja a két elemet külön-külön, illetőleg csak a megkülönböztető elemet, mely az eredeti név is lehetett” (1969: 52). Itt még nem beszélhetünk egyértelműen kételemű nevekről, hiszen az élönyelvi használatban vélhetően egymás mellett nem jelennek meg (**Kopasz Jakab*). Ezeknek a

¹⁹ Az Árpád-kori személynevek között hozzávetőlegesen 200–250 *dictus*-os név található (a szövegösszefüggésre utaló megjegyzéseket természetesen nem számítva, pl. Comes Bacha filius Mark de Almag ... dictus Comes Bacha priuilegium Vicepalatini Bude residentis – ÁSzt. *Bacha*).

neveknek a megkülönböztetése csak akkor lehetséges, ha az adott személyről több adat is rendelkezésünkre áll. Ez a probléma a többi *dictus*-os név esetében is felmerül, de nagyobb a valószínűsége annak, hogy e csoport kisebb arányban van jelen a korabeli névanyagban, és a kételemű nevek jelenlétével a XIII. század második felétől, utolsó negyedétől mindenképpen számolnunk kell.

2.3. A kételemű névrendszer és a megkülönböztető nevek

A XIII–XIV. század folyamán a **kételemű névrendszer** kialakulásának, majd megszilárdulásának vagyunk tanúi. A XIV. század második felétől kezdve a kételemű névhasználat már teljesen általánossá válik a társadalom minden rétegében. E kategória alatt azokat a névformákat tudjuk elhelyezni, amelyek az egyelemű nevek mellett az előszóbeli használatban a pontosabb azonosíthatóság érdekében még egy névelem segítségével többletinformációt közölnek az elnevezettről. A konkrétabb megnevezések lényege, hogy „a közösség, a család természetesen olyan nevet ad a tagjainak, amely nemcsak találó a személyre nézve, hanem meg is különbözteti a többiektől” (FEHÉRTÓI 1969: 14). Ezeket a neveket (a körülírások helyett/mellett) a hiteleshelyek is alkalmasnak tartották az azonos nevű személyek elkülönítésére, a hivatalos tényezők nem annyira ezek kialakulásában, inkább csak megszilárdításukban játszottak szerepet (vö. MEZŐ 1970a: 7).

A keresztnév mellett megjelenő második névelem változékonysága miatt nem vált rögtön családnévvé, a névadás alapjának megváltozásával vagy az egyén halálával feledésbe is merülhetett. Ezért mindenképpen érdemes ezt a névtípust külön névvel illetni. FEHÉRTÓI Katalin az Anjou-kori neveket vizsgálva ezt az átmeneti, a mai ragadványnevekhez hasonló névfajtát **megkülönböztető névnek** nevezte el. E megkülönböztető ragadványnevek öröklődésével jött létre a rendkívül színes magyar családnévinkünk (1969: 5).

A *dictus*-os nevek jelentős részét (kivéve a fenti két csoportot) a megkülönböztető nevek közé sorolhatjuk. Ezenkívül idetartoznak azok a *dictus* nélküli nevek is, amelyek keresztnévek mellett állnak, de öröklődésüket nem tudjuk bizonyítani. A kételemű névrendszer fogalma tehát felöleli a megkülönböztető neveket (a *dictus*-os nevekkel egy részével együtt) és a családnéveket is.

A kutatók véleménye megoszlik azon a téren, hogy a *dictus*-os névforma a kételemű névrendszer részének tekinthető-e vagy sem, mivel latin kötőelemet tartalmaz. HORVÁTH ZITA szerint a latin *dictus*-t tartalmazó nevek valódi magyar kételemű névnek csak akkor tekinthetőek, amikor „már az írott alakból is eltűnt minden latin elem” (2006: 9). Ez ellen a következő példa szolgál cáfolatként: 1292: comite Michaelae *dicto Wklelew* (ÁSzt. 591) > 1292: comitem Mychaelem *Vkleleu* (ÁSzt. 539). Ugyanarról a személyről van szó, az adatok is ugyanabból az évből származnak, kérdés, hogy a szóbeliségben van-e bármiféle különbség a két névalak között. Vélhetően nincs, a különbség csak írásban jelentkezik.

Az ellentmondás az írásbeliségben fennmaradt névforma és ennek szóbeli megjelenése közötti szemléletbeli különbségből adódik. Az egyik szerint csak az az adat tekinthető kételemű névnek, amely írásban is két névelemet tartalmaz (latin elemek nélkül), a másik szerint viszont az a kérdés, hogy az írásbeliségben fennmaradt adat mögött lehet-e kételemű szóbeli névhasználatot feltételezni vagy bizonyítani, ha igen, akkor a latin elemet tartalmazó név is lehet a kételemű névrendszer tagja. A *dictus*-os neveknél még erre a feltételes kitételre sincs szükség.

Általános az a vélekedés, hogy „amennyiben a név előnyelvi használata már magyar nyelvű volt, azt sohasem fordítják le a scriptorok, adóösszeírók stb. latin nyelvre, inkább megpróbálták a (még kialakulatlan) hangjelölés útján rögzíteni” (HORVÁTH 2006: 9; vö. FEHÉRTÓI 1998: 464). Ez nyilván az esetek nagy részében így lehetett, de még a XV. században is találunk olyan neveket, amelyek latin és magyar formában is megjelennek a forrásokban (pl. [1445–1448]: Gallos *Judex*, 1449: Gallus *folnag* (Adattár 234), [1445–1448]: Benedictus *fabo*, 1449: Benedictus *sartor* (Adattár 236), [1445–1448]: relictá Alberti *nigri*, 1449: relictá Jacobi *fehete* (Adattár 236), [1445–1448]: Laurentius *Elie*, 1449: Laurentius *Illes*). Ezeket miért ne fogadnánk el megkülönböztető névnek? Sőt az is előfordul, hogy a név csupán latin formában adatható, mégis a névelem öröklődése egyértelműen bizonyítható (pl. [1445–1448]: relictá Pauli *magni*, 1449: Petrus Pauli *magni* (özvegy–fiú kapcsolat — Adattár 238), [1445–1448]: Fabianus *paruus*, 1449: Clemens *parus* (!) (apa–fiú kapcsolat — Adattár 239), [1445–1448]: Stephanus *Franciscy*, 1449: relictá Stephani, 1450 k.: Martinus *Francisci* (apa – özvegy – fiú családi kapcsolat — Adattár: DL. 81193., DL. 81139., DL. 82987). Ez utóbbi példa jól illusztrálja azt, hogy a latin névformák kizárása a

megkülönböztető nevek (sőt családnevek) közül nem minden esetben indokolt. Az a tény, hogy a név csak latin formában jelenik meg, még nem jelenti azt, hogy szóbeli használata ne lehetett volna, ha pedig ez a feltételezés jogosnak tűnik, akkor miért ne tekinthetnénk ezeket a kételemű nevek közé tartozóknak.²⁰

3. A családnevek kialakulásának ideje

1. A családnévkutatást mindig is foglalkoztatta az a kérdés, hogy magyar viszonylatban mikortól beszélhetünk egyáltalán családnevekről. Ha erre a kérdésre keressük a választ, akkor mindenképpen szükséges a családnév fogalmát az eddigieknél pontosabban definiálni.

A kételemű névrendszer családnévvé alakulásának fontos feltétele az örökölhetőség volt, vagyis amikor a megkülönböztető névelem átszállt az utódokra is, elveszítve a konkrét kapcsolatot a név jelentése és a névviselő valamely tulajdonsága között. Ez a folyamat társadalmi rétegenként eltérést mutat. Általános az a vélekedés, hogy a nemesség körében a jobbágyságot megelőzve kezdtek megjelenni a családnevek, bár ez a különbség nem lehet olyan számottevő, mint korábban hitték, továbbá hogy a nemesi családok nagy része elsősorban (de nem kizárólagosan) valamelyik birtokáról kapta megkülönböztető nevét, melyek az esetek jelentős részében latin formában maradtak fenn (FEHÉRTÓI 1969: 25–6, 31; HAJDÚ 2003a: 740).

A kutatók felfogásában eléggé nagy ingadozás mutatkozik a családnevek keletkezési idejének meghatározásában. MELICH JÁNOS (1943: 271) úgy gondolta, hogy családnevekkel már Árpád-kor végétől, a XIII. század második felétől számolnunk kell, bár kijelentését konkrét példával nem támasztotta alá, MEZŐ ANDRÁS ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy „a szabályosan öröklődő, kételemű névrendszer kialakulását Magyarországon a XVII–XVIII. századra szokás tenni” (1970b: 28).

Voltak olyan vélemények is, melyek szerint a jobbágyságnál csak a XVI. században indul meg a kételemű személynév második elemének öröklődése. FEHÉRTÓI szerint azonban már a XIV. század végén kimutatható öröklődő családnév a jobbágyság körében is (FEHÉRTÓI 1969: 31). KÁLMÁN BÉLA inkább a XV. századot tartja elfogadhatónak (KÁLMÁN 1989: 66, l. még MEZŐ 1970a: 26). „Az azonos vezeték–, sőt

²⁰ További példák: *magnus* 21. [1445–1448]: relictus Pauli *magni*; 22. [1445–1448]: Nicolaus Pauli *magni* (DL. 81193), 1449: Nicolaus Pauli *magni* (DL. 81139); 23. 1449: Petrus Pauli *magni* (DL. 81139),

teljes neveknek egy forráson belüli ismétlődése arra vall, hogy a vezetéknevek nagy része (legalább időlegesen) már állandósult, családnév + keresztnév kapcsolattá merevedett” (MEZŐ 1970b: 87).

A jobbágyság körében még a XVI. században is ritkán ugyan, de előfordulnak egyelemű nevek, de többségében már kettős nevet találunk. A SZABÓ ISTVÁN által kiadott, 1522-es Bács, Bodrog és Csongrád vármegyei dézsmajegyzékben is már csak elvétve fordulnak elő egyelemű nevek, azok is főleg asszonynevek, vagy ritka keresztnévek, melyek önmagukban is bírtak megkülönböztető erővel (SZABÓ 1954: 7).

Északkelet-Magyarország 1401–1526 közötti 9578 névadatában mindösszesen 228 személy egyelemű néven való említését találtam 252 esetben (SznSz. 166–9). Ez a teljes névanyagnak csupán elenyésző hányada (2,63%).

2. Általánosnak mondható az a nyelvész és történész vélekedés, hogy „a családnevek a XV–XVI. században már mindenütt voltak, de még nem állapodtak meg, rendszeresen és gyakran változtak” (SZABÓ 1954: 7–8, PAPP 1955: 158, BÁRCZI 1956: 145–50, KÁLMÁN 1961: 30–1).²¹

Nem egyszer előfordult a későbbi századok során, hogy egy–egy már rögzült családnév helyett másik jelent meg. A nemesség körében ez együtt járhatott a birtokváltással, a jobbágyság esetében pedig egy jellemző ragadványnév (foglalkozás, jellemnév, származási hely) válhatott családnévvé természetes módon, esetleg szándékosan, például ha a jobbágy szökése után el akart rejtőzni. A családnevek változására még a XVIII. századból is találunk példát a vizsgált területről (ezeket l. alább). Amíg törvény nem rögzítette a nevek hivatalossá és megváltoztathatatlanná tételét, addig ez szabadon megtörténhetett. Az első ilyen rendelet II. József nevéhez fűződik 1787-ből, aki a birodalom lakói számára kötelezővé tette a családnévviselést (vö. HAJDÚ 2003a: 752).

4. A családnévvé válás kritériumai és jelei a forrásokban

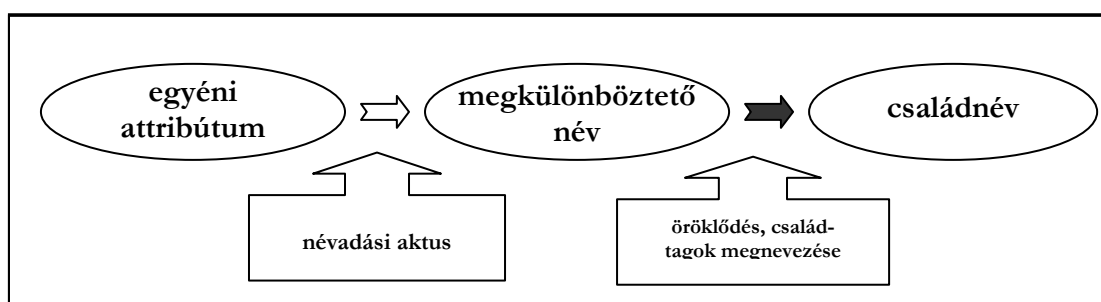
1. „A család összetartozásának mintegy jelképes kifejezője volt a közös név, melyet a család, sőt a leszármazás útján létrejött rokonsági kör más tagja akarva, nem akarva

[1450 k.]: Petrus *magnus* (SznSz. LAT; Adattár DL. 81193, 82987). A 21. fiai: 22. és 23.

²¹ Köztudomású, hogy Európa nyugati felében már a magyart megelőzően néhány évszázaddal korábban létrejöttek a családnevek, Britannia területén például a kételemű névrendszer a XI. században vált általánossá, a legelső utalás azonban már 603-ból adatolható (HAJDÚ 2003a: 282).

viseltek” (SZABÓ 1969: 215). Eszerint a családnév fogalmának egymással összefüggő, fontos kritériuma (1) **az öröklődés** és (2) **a családtagok közös név alatti megnevezése, azonosítása**. E két szempont szoros összefüggése nyilvánvaló, mégis — mint látni fogjuk — elkülöníthetők egymástól.

A családnév keletkezésének folyamatában először az egyéni megkülönböztető attribútum (pl. tulajdonság, származás, rokon kapcsolat stb.)²² lesz a névadás alapja, amely a családnév előzményében (a megkülönböztető névben) jelenik meg, majd ennek öröklődése révén jön létre a családnév (l. 2. ábra; vö. J. SOLTÉSZ 1979: 51, 53).

2. ábra: A családnevek kialakulásának folyamata

Az alábbiakban azokat a módszereket keressük, amelyek segítségével a családnévvé válás kritériumait igazolni tudjuk. Az elemzést társadalmi rétegek szerint elkülönítve végezzük, először a jobbágyok családneveinek kialakulását mutatjuk be, majd ezt követi a nemesi családnevek létrejöttének ismertetése.

2. Mint említettük, családnévről beszélhetünk akkor is, ha a családfő megkülönböztető neve alá foglalják a család többi tagját (SZABÓ 1976: 227), ezzel az apa megkülönböztető neve a családtagok számára közössé válik. Ebben az esetben is általában elvész a konkrét kapcsolat a névviselő családtag és a név jelentése között (l. pl. a tulajdonságneveket).

Mindezidáig egy kutató sem tudta (mert nem is lehet) a családnevek kialakulását, azaz a megkülönböztető második névelem öröklődővé válását egy évszámhoz vagy akár egy évtizedhez kötni, sőt — mint láttuk — még az évszázad meghatározásában is jelentős különbségek mutatkoztak. A bizonytalanságot főként az okozza, hogy a középkori források sajátos jellege miatt nehezen vagy sok esetben egyáltalán nem lehet

²² E tárgykör részletezését l. a „Funkcionális-semanticai rendszerezés” című fejezetben.

az öröklődés kritériumára bizonyítékot találni, mivel az oklevelekben az alsóbb társadalmi rétegek esetében a rokoni kapcsolat csak ritkán van feltüntetve.²³

3. FEHÉRTÓI KATALIN a XIV. századi neveket vizsgálva megállapította, hogy „a kételemű személynévrendszer megjelenése mellett [már] a XIV. században megindult Magyarországon a családnév kialakulása” a jobbágyság körében is (1969: 29). Ennek bizonyításához elegendő az, ha megvizsgáljuk, hogy egy falun belül mikortól fordulnak elő azonos családnévű személyek. Pl. ha egy településről (Pacha) 1389-ből felsorolt jobbágyok között *Johannes dictus Churba* és *Stephanus filius Pauli Churba* nevüekről hallunk, joggal feltételezhetünk rokoni kapcsolatot közöttük, mivel annak kevés a valószínűsége, hogy a névadó közösség egyidőben ugyanazzal a megkülönböztető elemmel ruház fel két különböző személyt, ehelyett az apa (v. családtag) nevével való identifikálásról lehet szó (vö. FEHÉRTÓI 1968: 329). Kivételt ez alól csupán a sűrűn ismétlődő, gyakori nevek jelenthetnek (pl. *Kis, Nagy, Szabó, Kovács, Varga*).

Példák a XIV. század végéről:

1366: Ladislai, Michaelis et Johannis *dictorum Chene*, jo.

1388: Thoma et Jacobo *dictis Ban*, jo.

1398: Anthonio et Petro *dictis Tymar*, jo.

1389: Thomas *dictus Cherteu* és Valentinus *dictus Cherteu* [cserteü] jobbágyok Palkonya faluban,

1389: Georgius *Zoltan*, jo. és Petrus *dictus Zoltan*, jo. Bagatha faluban (FEHÉRTÓI 1969: 31).

Sok esetben a latin *dictus* többesszámú alakja egyértelműen utal arra, hogy a megkülönböztető név több személyre vonatkozik.

Tanulságos az az oklevél, amely a Bihar megyei Ópályi hatalmaskodó jobbágyainak névsorát tartalmazza 1415-ből (vö. Adattár: DL. 96890). A felsorolt 80 jobbágy közül 24 (30%) már biztosan családnévet visel, mivel ugyanazon megkülönböztető név alatt több hasonló nevű személyt, feltehetően testvéreket említenek:

Clemente Chethery, Francisco similiter Chethery;
Laurentio Domorad, Dyonisio Domorad, Iacobus Domorad;
Mathia Ewry, Andrea Ewry;
Luca Hegedes, Blasio Hegedes;
Valentino Kerekes, Nicolao Kerekes;
Laurentio Melegh, Stephano Melegh;
Petro Molnar, Georgio Molnar;
Stephano Myko, Demetrio Myko;
Benedicto Tarpa, Blasio Tarpa;
Paulo Varro, Francisco Varro;
Dyonisio Zabo, Benedicto Zabo, Andrea Zabo.

²³ A nemesség esetében valamivel jobb helyzetet látunk, hiszen a leszármazásnak birtokjogi szempontból nagy jelentősége volt, de a források itt sem mindig igazítanak el (részletesebben l. „Adalékok a helynévi eredetű családnéveink kialakulásához” c. fejezetet).

További példák a XV. sz. első feléből:

1415: Ladislao *Mochar*, Egidio *Mochar*; Ladislao *Zombok*, Mychaele similiter *Zombok* (Szamosszeg, Zs. V. 944).

1422: Anthonio *Pethkes*, Barnaba *Pethkes* in Suran (Z. VIII. 52.)

1439: Johannes *Gusal*, Clemens *Gusal*, Petrus similiter *Gusal* iobagiones de Vellan (Z. VIII. 654–5.)

Kisvárdra 1445–1448 között keletkezett összeírásában (vö. Adattár: DL. 81139) a következő biztos családneveket találjuk (zárójelben az előfordulás száma): *Bercsek* (2), *Csépán* (2), *Kopó* (2), *Lőkös* (2), *Tar* (2), *Andók* (3), *Buti* (3), *Vég* (3). Ahhoz, hogy egy településen belül azonos családnevek jelenjenek meg, legalább egy-két generációnyi idő elteltére van szükség.

4. Néhány név családnévi funkciója mellett szól az is, hogy olyan különleges és ritka tulajdonságot jelentenek, amely másként nem, csak családi leszármazás útján hagyományozódhatott egy-egy településen. Ilyen pl. a szabolcsi *Hatuujú* név, melyet 1560-ban öt személy viselt Szolnok és Pátroha községben (N. FODOR 2002: 66), de már az 1520-as években két ilyen nevű személy élt Demecserben és Pátrohán (vö. SznSz. *Hatuujú*), nyilvánvalóan már ők is rokoni kapcsolatban voltak, a testi rendellenesség valamelyik őzüket jellemezte (további pl. *Orrotlan*, *Gyomros*, *Bordahasú*, *Nagyfejű* stb.).

5. A családtagoknak ugyanazon megkülönböztető név alatti azonosításához az asszonynevek is tanulságokkal szolgálhatnak. A *-né* feleségnévképzővel alkotott nevek a kései ómagyar korban már többnyire képzői funkcióban állnak. A *-né* denominális névszóképző a *nő* szóból alakult alak- és jelentéshasadással, annak E/3. személyű birtokos személyjeles alakjából jött létre (*neji* 'neje' > *nej* > *né*). A korai adatok mindenesetre birtokos jelzős szerkezet elsődlegességét mutatják (vö. 1288: *Marcelneygyaya* [Marcel neji gyiaja]; 1354: *Bankneytereme* (OkISz.) – SZEKFŰ 1992: 276). A rövidült formák inkább a kései ómagyar korban adathatóak nagyobb számban (1376: *paphwyiacabne*, 1377: *Palnewelg* stb.).

„Az alakváltozással együttjáró jelentésspecializálódás elhatárolta a *-né*-t a *nő* szótól. [...] Legvilágosabban akkor látszik formánsnak, ha a férj egy- vagy kételemű nevéhez kapcsolódik” (SZEKFŰ 1992: 277). Anyagunkban már az 1440-es évekből találhatunk erre példákat ([1445–1448]: *relicta fofne* 'özvegy Sósne', *relicta chereftelne* 'özvegy Keresztélyné', *Pokane*, *Bedene*, *Aranya(i)ne* — Adattár: DL. 81193). A kételemű nevek között kevert (latin-magyar) névalakok is előfordulnak (1467: *relicta Emerici Modyfne* — Adattár: DL. 45273), de néhány összeírás magyar alakjai egyértelműen jelzik az élőnyelvi

használatot ([1500–1520]: *fekete peterny, wardyny, acz martony, hűzzty janusny, marta janusny, Zwrkjny, farkaz mathiazny*, a fenti kevert névformához hasonló alakokat itt is találunk: *kelemen zeweny, gergel konyna* (!) — Adattár: DL. 83022). A XVI. század első negyedében (1521–1526) említett *Relicta chykofne, Relicta Konjane, Relicta djzene* 'özvegy Dicsőné' (Adattár: DL. 26243) asszony- és özvegynevek is a név családnévi funkciója mellett tanúskodnak. Asszonynév ritkán előfordul kései ómagyar helynevekben is: pl. 1459: *Naghandrasnehaza* (HAJDÚ 2003: 739).

Az ómagyar kor utolsó szakaszában a fentiek mellett találunk olyan adatokat is, amelyek még közelebb állnak az összetett szavakhoz (vö. SZEKFŰ 1992: 277): ezek egy részében a -*né* a férj foglalkozását vagy társadalmi helyzetét jelölő szóhoz kapcsolódik: pl. [1445–1448]: *relicta Mathie birone* (Adattár: DL. 81193). Ezekben az esetekben még nem beszélhetünk családnevekről.

A latin formákban szereplő özvegynevek esetében, pl. a *Relicta Benedicti Alch* (1521–1526) névben szereplő *Ács* névrész családnévi szerepe kérdéses, mivel a szerkezet jelentése 'Ács Benedek özvegye', tehát a megkülönböztető jelző az elhunyt férjre vonatkozik, az ő nevének a része (Adattár: DL. 26243). Mégis találunk olyan példát a korpuszban, amely ennek ellentmond: *Barbara relicta Thome bereck ~ Barbaram berech, Helena relicta Johannis pokol ~ Helenam pokol* (Adattár: 1521: DL. 82582). Mindkét esetben ugyanaz a forrás kétszer említi az özvegyeket kétféle névalakkal, eszerint Berec(k) Tamás özvegyét, Borbálát Berec Borbálának is nevezik, hasonlóan Pokol János özvegyéhez, akit Pokol Ilonának is mondanak (vö. még 1449: *relicta Clementis buti ~ [1450 k.]: Katho buty* — SznSz. **Buti** 2; [1445–1448]: *relicta Colos barta ~ 1449: Margareta barta ~ [1450 k.]: Relicta Margaretha bartha* — SznSz. **Barta** 4; 1468: *Relicta Agata tafolius ~ Relicta Johannis Thafolos* — SznSz. **Tarsolyos** 1). Tehát a latin szerkezetben megjelenő asszonynevek között is találunk olyanokat, amelyek már minden bizonnyal családnevet rejtenek.

6. Az öröklődés konkrét bizonyítékai az olyan szerencsés esetek, amikor két vagy több, időben egymáshoz közel eső (általában úrbéres) összeírás maradt fenn egy adott településről, melyek névanyaga így könnyen összevethető. A kor szokása szerint a lajstromozó házról-házra járva vette számba az adózó lakosságot, így a nevek a registrumokban egymás után következnek (vö. LÉVAI 1985: 31–2). Ez pedig sok esetben segít a személyek, családok, családtagok azonosításában. (Az Adattár

tartalmazza a Várdai-uradalom összeírásainak összevetését 1449–1453 közötti időszakból [234–47], Semjén összeírásait 1468-ból és azt követő évekből [113–20], valamint Nábrád és Gyarmat hatalmaskodó jobbágynak névsorát 1452-ből és 1459-ből [91–5]; hasonló összevetésre l. még LÉVAI 1984–85, MEZŐ 1970a). Az összevetések segítségével könnyen beazonosíthatóak az egy családhoz tartozó személyek, így igazolható a megkülönböztető név öröklődése.

Lássunk erre néhány példát a Várdai-uradalom összeírásaiból!

[1445–1448]	1449	Település
Thomas boros	Johannes boros	Litke
Ladislai veg relictá	Franciscus veg	Litke
relictá Mathie birone	Petrus Biro	Litke
relictá Pauli magni	Petrus Pauli magni	Pap
Simon futo	Benedictus futo	Várda
Fabianus paruus	Clemens parus (!)	Várda
relictá Johannis ban	Martinus ban	Kálonga
Demetrius benky	Emericus benki	Kálonga
relictá Blasii gerkes	Petrus gerkes	Kálonga
relictá Francisci abagy	Blasius abagy	Döge
Lucas baba	Blasius baba	Döge
Relicta Pauli bator	Petrus bator	Döge
Emericus cardos	Ambrosius cardos	Döge
relictá Mikahelis folnok	Fabianus folnoch	Döge

2. Táblázat: Öröklődő nevek a Várdai-uradalom XV. századi összeírásaiban

4.1. Családnevek öröklődése a Várdai-uradalom falvaiban

1. Az öröklődés közvetettebb és nem mindig eredményes bizonyítéka, egy település különböző korokból származó névanyagának összevetése. Ezt a kézenfekvő lehetőséget legelőször SZABÓ ISTVÁN alkalmazta XV–XVI. századi jobbágynevekre. Megállapította, hogy az általa vizsgált 17 falu fele részében három generáció alatt 50–100%-ban tovább éltek a családnevek, de a többiben is legalább a nevek egyharmada megmaradt (SZABÓ 1969: 217–8).

Magam a Várdai-birtokok neveit vettem górcső alá az általam összegyűjtött korpuszból. A Várdaiak uradalma 17 szabolcsi és beregi faluból állt, melynek központja, Kisvárda

mezőváros volt. A központ és 9 település XV–XVI. századi nevei jelentik a vizsgálat alapját. A választásom azért esett ezekre a falvakra, mert a korszak során több olyan összeírás is fennmaradt, melyek nagyon jó lehetőséget nyújtanak a nevek öröklődésének a vizsgálatára. Ennek pontosságát az is segíti, hogy egymáshoz közel eső évekből maradtak fenn a névsorok (pl. 1445–1448, 1449, 1450 k., 1453; 1500–1520, 1521, 1521–1526), így a lakosságról és az öröklődésről még hitelesebb képet kaphatunk. Az összevetéshez felhasználtam korábbi munkámban (2002) feldolgozott 1560-as, valamint a Kisvárdai járás kéziratban meglévő 1621-es gabonadézsma-összeírásának névanyagát is (OL Mikrofilmtár 9794. doboz). A feldolgozáshoz első lépésben a személyek és családok azonosítását végeztem el, majd a különböző korszakok neveit táblázatos formában egymás mellé illesztettem. (Erre l. pl. Döge neveinek feldolgozását a Mellékletben.). A családneveket pedig a fent ismertetett kritériumok szerint határoztam meg. Az arányok kiszámításánál figyelembe vettem a későbbi időszakokban öröklődő neveket is. A kapott eredményeket az alábbi ábrák szemléltetik. A családnevek öröklődését négy időszakhoz rendelve mutatom be:

I. időszak: XV. század közepe (1445–1453);

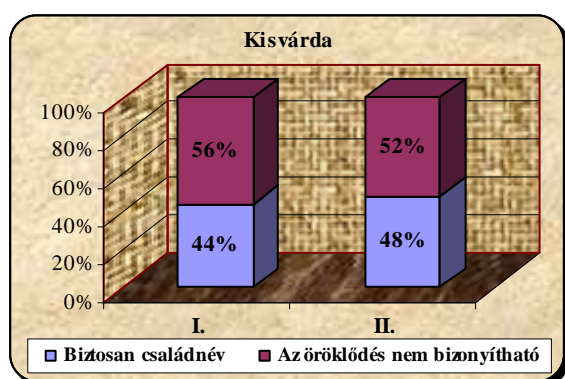
II. időszak: XVI. század első negyede (1500–1526);

III. időszak: 1560;

IV. időszak: 1621 (csak 5 település esetében).

Az első két időszak több összeírás egyesített adatait tartalmazza, míg az utolsó kettő csupán egy-egy év adólajstromát veszi alapul. Nyilvánvalóan pontosabb értékeket kaptunk volna, ha más, időben közeli összeírás adatait is bevonjuk a vizsgálatba, hiszen — tudjuk — ezek az adójegyzékek sokszor hiányosak voltak. Némiképp javítja a helyzetet, hogy mindkét összeírás a korabeli dézsmajegyzékek között a legtöbb nevet tartalmazza.²⁴

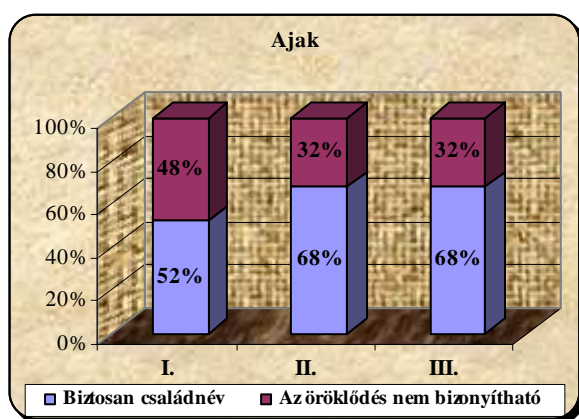
2. A családnévarány vizsgálata. Elsőként a központ, Kisvárdai adatait tekintjük meg! A

mezőváros névsora sajnos az 1560-as dézsmajegyzékben nem szerepel, ezért a XVI. századi nevek öröklődését nem tudjuk megvizsgálni. A XV. század közepén a lakosság több mint 40%-a bizonyíthatóan öröklődő családnevet viselt, ez az arány a XVI. század elejére megközelítette az 50%-ot. Ez

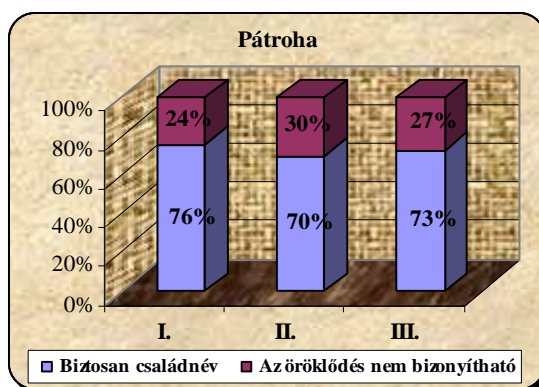
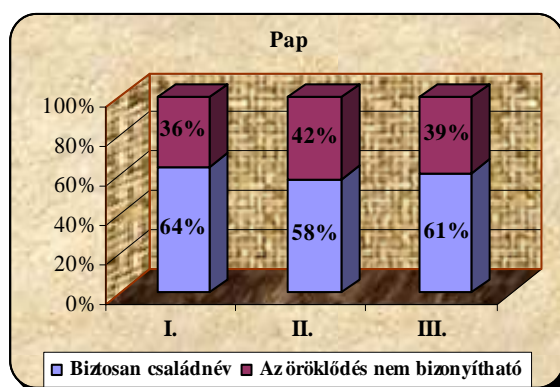
²⁴ További felhasználható dézsmajegyzékek a Kisvárdai járásból: 1549: OL. Mikrofilmtár 9779; 1561: 9779.; 1622: 9794.; 1623: 9795.; 1624: 9795. stb.

természetesen nem jelenti azt, hogy mindössze ennyi családnévvel kell számolnunk, ennél biztosan több öröklődő név volt a XVI. század elején, de számos névről források hiányában nem tudjuk eldönteni, hogy később öröklődött-e vagy sem, másrészt a költözéssel — vélhetően — számos családnév vándorolt más területekre, más településekre. Ha összevetjük Kisvárdai adatait a többi településével, akkor azt látjuk, hogy kisebb a kimutatható családnévek aránya. A magyarázat vélhetően a település központi szerepében, mezővárosi jellegében keresendő, hiszen egy ilyen település esetében nagyobb a migráció lehetősége.

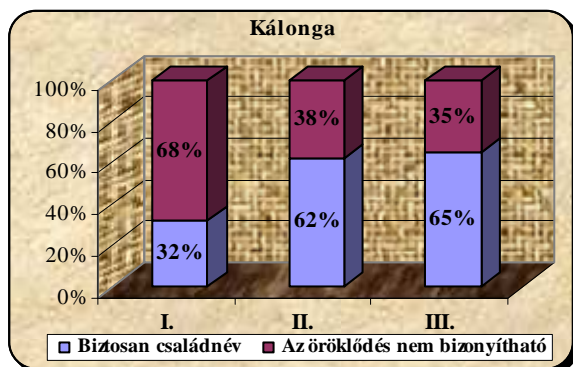
Négy település (Ajak, Pap, Pátroha, Kálonga) esetében csak három korszak családnév-aránya jelenik meg az ábrán, de az öröklődés bizonyításához az 1621-es összeírás adatait is felhasználtam. Látható, hogy a családnévek aránya az első három település esetében meghaladja az 50%-ot, sőt a II. és III.

korszakban kétharmad körüli értéket mutat. Pátroha kapcsán elmondható, hogy a lakosság

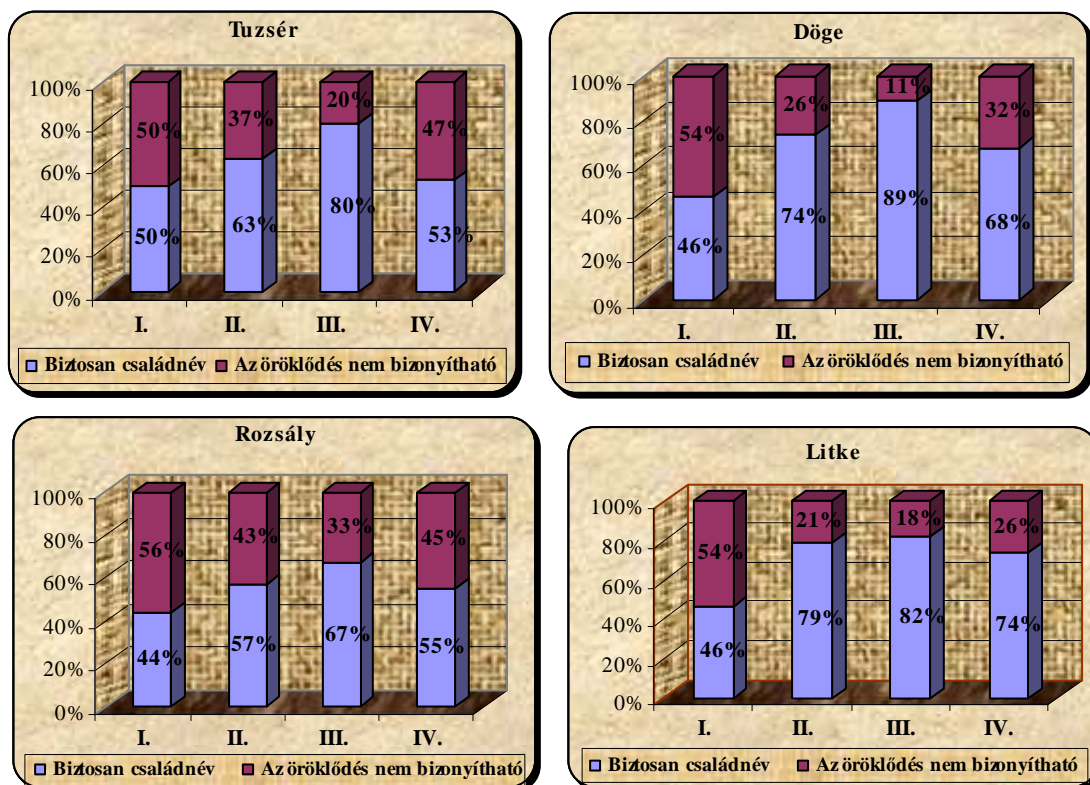
mintegy háromnegyed része már biztosan családnévet viselt mindhárom korszakban.

Az uradalom egyik legkisebb falujában, Kálongán a XV. század közepén a 22

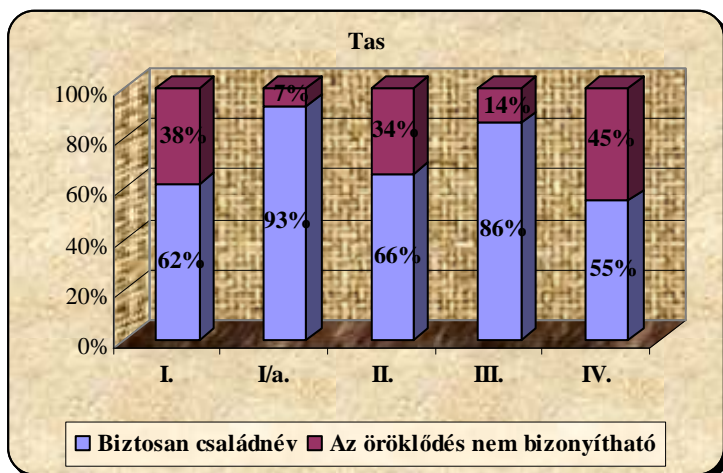

megkülönböztető névnek mindössze 32%-áról sikerült az öröklődést és a családnévi szerepet bizonyítani. A többi településhez képest jóval kisebb arány magyarázata újabb vizsgálatot igényel. További négy település (Döge, Litke, Rozsály, Tuzsér) esetében az

összehasonlítás kedvéért a IV. időszak arányait is feltüntettem az ábrán. A XV. század közepén ezeknél a településeknél is 40–50% közötti családnévarány mutatható ki, de a XVI. században látványosan megnő az öröklődő nevek száma. Dögeben 1560-ban a nevek 90%-a már biztosan családnév, de Litke és Tuzsér falvakban is ez az érték 80% körüli. Ami mind a négy falu esetében megfigyelhető, az a családnevek arányának növekedése az I–III. korszakban és bizonyos mértékű visszaesés 1621-ben. A növekedés mindenképpen figyelemre méltó, hiszen jól jelzi az öröklődő családnevek jelenlétének mértékét és emelkedő tendenciáját a családnévanyagban. Azokat a véleményeket támasztja alá, amelyek a magyar családnevek kapcsán a XVI. században már nagyrészt öröklődő nevekkel számolnak (l. fenn). Viszont a XVII. századi visszaesés nem tükrözi a valós képet, mivel a későbbi korszakok neveit nem volt módomban megvizsgálni, így azoknak a neveknek az öröklődését sem tudtam kimutatni, melyek újonnan jelentek meg a falvakban, az aránybeli csökkenés ezzel magyarázható. Minden bizonnyal itt is legalább a XVI. századi arányokat kell feltételeznünk.

3. ábra: A Várdai-uradalom családneveinek aránya (10 település)

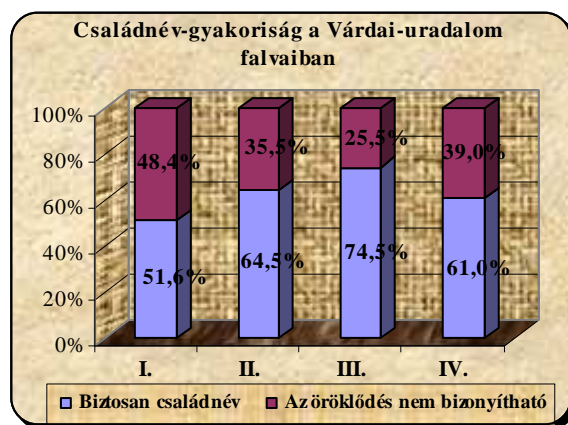
4. ábra: Tas község családnéveinek aránya

Az uradalom tizedik vizsgált településének, Tasnak az ábrája (4. ábra) is az adatok kellő óvatossággal való kezelésére utal. A források lehetővé tették, hogy öt időszakot különítsünk el

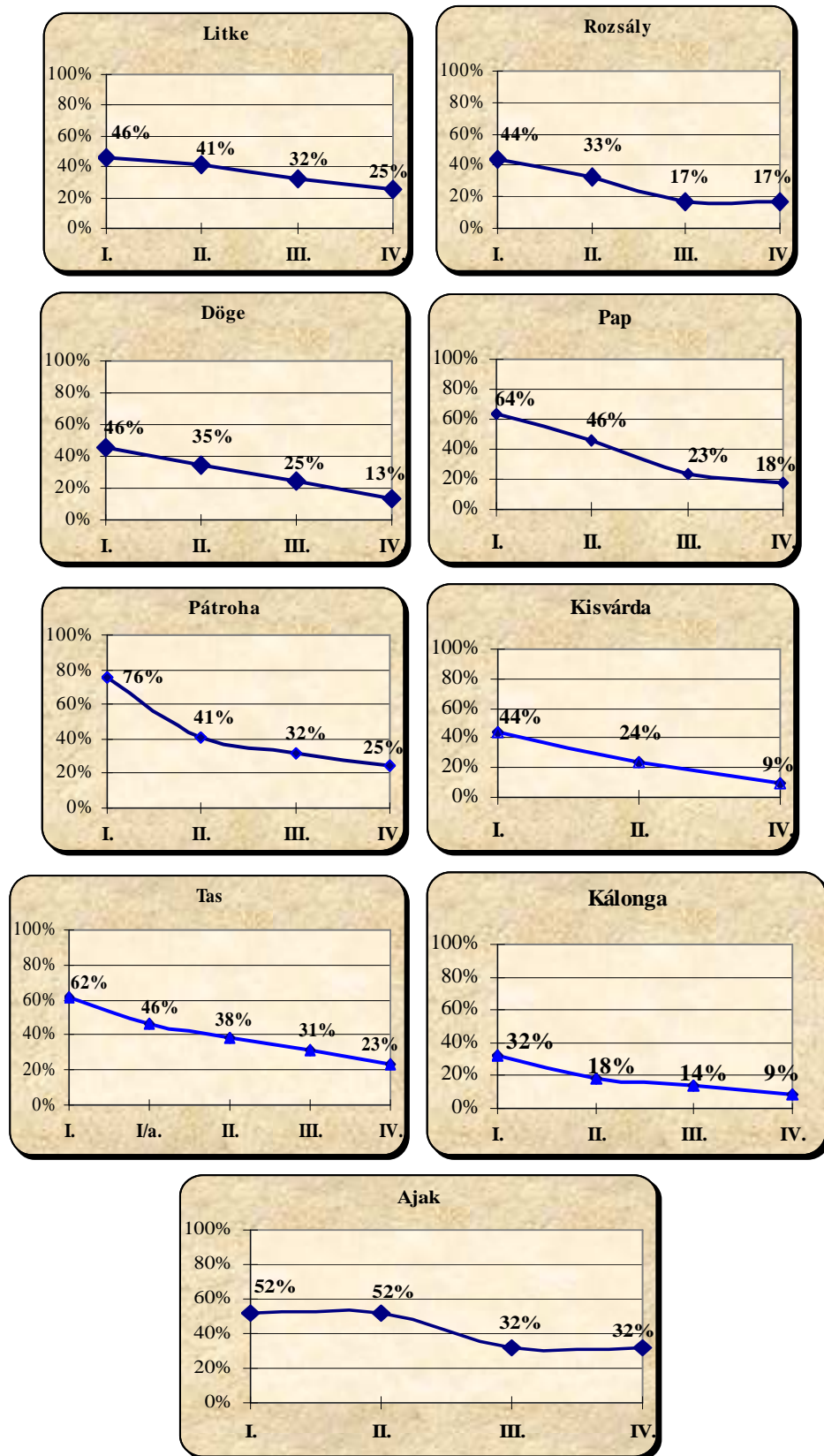
vizsgálatunkban: a fentiek mellett az I/b. alatt a XV. század második felének névarányát találjuk. Feltűnő a különbség az I. és II., egymáshoz közel eső időszak arányszámai között, de ha az adatokat megnézzük, akkor látható, hogy az első időszakban mindössze 13, a másodikban 14 különböző név fordul elő a faluban, így az ebből levonható következtetés csak ennek ismeretében vehető figyelembe. Vélhetően pontosabb képet kapunk a nevek öröklődéséről a XVI. század elejének adatai alapján, amikor 29 különböző családnévből 18 öröklődött tudunk elkülöníteni.

Utolsóként közöljük a Várdai-uradalom falvainak családnévarányát összesített kimutatásban (5. ábra). Az átlagszámok azt mutatják, hogy a bizonyítottan családnévnek tekinthető nevek aránya 50% fölötti már a XV. század közepén, a XVI. század első negyedére ez az arány megközelíti a kétharmadot, 1560-ban pedig már a nevek háromnegyede biztosan öröklődő családnév.

5. ábra: Családnév-gyakoriság a Várdai-uradalom falvaiban

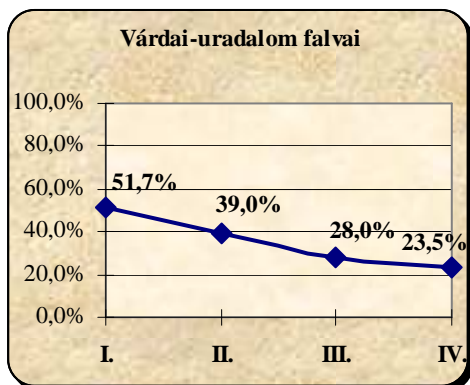

3. Családnév-öröklődés. Másfajta szempontot jelent az egyes családnevek továbbélésének kimutatása egy-egy településen. A fentiek mellett azt is megvizsgálhatjuk, hogy egy adott időpont vagy időszak megkülönböztető- és családneveiből milyen arány mutatható ki a későbbi századokban. Az alábbiakban a Várdai-uradalom néhány településének adatait mutatom be, ahol a XV. század közepének adatait vesszük kiindulópontnak. A kérdés az, hogy az I. időszakban családnévnek tekinthető nevek milyen arányban maradnak meg egy-egy településen.

6. ábra: Családnevek öröklődése a Várdai-uralom falvaiban (9 település)

Az ábrák jól mutatják, hogy minden vizsgált településen a biztosan családnévnek tekinthető nevek esetében változó mértékű csökkenés tapasztalható. A legnagyobb

negatív változás Pátroha és Tas falvakban, illetve Kisvárda mezővárosban mutatható ki.

A Várdai-uradalom falvainak összesített adatait tartalmazó ábra (7. ábra) is az öröklődő családnevek csökkenését mutatja. A nevek több mint fele tünt el a települések névanyagából. A családnévarány viszont pontosan ezzel ellentétes tendenciát mutat. Az ellentmondás csak látszólagos, hiszen az utóbbi esetben csak a korábban is létező családneveket vettük alapul, míg az előző számításnál az összes családnevet figyelembe vettük egy-egy időszakban.

7. ábra: Családnevek továbbélése a Várdai-uradalom falvaiban (összesítés)

4.2. A nevek változékonysága

1. A fentiekben a családnevek öröklődésének több szempontú vizsgálatával kimutattuk, hogy a vizsgált időszakban a megkülönböztető nevekkel szemben a családnevek aránya növekvő tendenciát mutat, ugyanakkor az egy településen belüli családnevek maradandósága ezzel ellentétes irányú, azaz fokozatosan csökken. A csökkenésből közvetett módon tudunk a népmozgásra következtetni, de természetesen más tényezők hatásával is számolnunk kell. Vegyük sorra a lehetséges okokat!

(1) Legkézenfekvőbb magyarázat az **elhalálozás**. Minden településen számolnunk kell olyan lakossokkal, akik utód nélkül elhaltak vagy csak leánygyermekük született, így nevük nem öröklődhetett tovább.

(2) A **jobbágyköltözés, jobbágyszökés** révén a jobbágyok még az 1514-es törvények után is gyakran elköltöztek korábbi lakóhelyükről, tovább folyt a jobbágyok vándorlása, szökése. A török hódítással pedig a népmozgás nagyobb méreteket öltött.

(3) Emellett sokan lehettek olyanok, akiknek neve azért nem bukkant fel később, mert elvesztették addigi nevüket és újat kaptak a közösségtől, a nevek **spontán változása** még sokáig jellemző marad.

2. A családnevek természetes kihalására adatok hiányában nem tudunk következtetni, mivel a halálozást csak a legkritkább esetben jegyezték fel az oklevelekbe (pl. Fabianus paruus mortus – Adattár 238). Valamivel könnyebb dolgunk van a jobbágyköltözés nyomon követését illetően. Gyakran előfordul, hogy egy-egy családnév nem öröklődik tovább a korábbi említés helyén, de a környező településeken megtalálható. A Várdai-uradalom falvainak részletes vizsgálata során is megfigyelhető ez a jelenség (pl. Tóbiás Istvánt 1560-ban Papon említik, 1621-ben Tóbiás Lukács Nyírtasson szerepel). Ezért célszerű a szomszédos vagy más megyebeli települések névanyagát is bevonni a vizsgálatunkba, mivel sok esetben a jobbágyköltözés csak a megyét érintette. Ezt támasztja alá az is, hogy az általam közelebről ismert északkelet-magyarországi XV–XVI. századi névanyagban is találunk olyan neveket, amelyek ma is a vidék jellegzetes családnevei közé tartoznak (pl. *Borkó, Háda, Ésik, Cap, Csépké, Csiszár, Dancs, Gonda, Hamar, Katkó, Jánvári, Pokol*).

[1445–1448]	1449	Település
Paulus <i>Judex</i>	Paulus <i>conar</i>	Litke
Filipus <i>paruus</i>	Philippus <i>fazacas</i>	Pap
Stephanus <i>bakaj</i>	Bartholomeus <i>Stephani</i>	Pap
Simon <i>Varro</i>	Simon <i>paruus</i>	Kisvárda

[SEMJÉN]	1468	1468 u.
17.	Relicta Valentini <i>varga</i>	Relicta Valentini <i>thuri</i>
102.	Blasius <i>lantus</i>	Blasius <i>weg</i>
117.	Emericus <i>cheelkj</i>	Emericus <i>thwri</i>
225.	Demetrius <i>magnus</i>	Demetrius <i>Balafj</i>
232.	Gregorius <i>Ladislai</i>	Gregorius <i>chwn</i>

3. Táblázat: Egy személy eltérő megkülönböztető nevei

Az általam gyűjtött anyagban mindössze 9 olyan személyt találunk, akik két különböző megkülönböztető névvel kerültek be az összeírásokba (3. Táblázat). Ez a szám az összes névnek csak elenyésző részét mutatja, de nyilvánvalóan ennél nagyobb aránnyal kell

számolnunk. A névadatok közötti kapcsolat bizonyításának nehézsége azonban a pontos számítást nem teszi lehetővé.²⁵

Ezekben az esetekben a névadó közösség az elnevezett attribútumai közül egyszerre két sajátosságot is kiválaszt, amelyekkel felváltva jelöli az adott személyt. Ezek nyilvánvalóan még nem tekinthetők családneveknek.

Szintén az öröklődés hiányára utal a következő példa 1525-ből: *condam Mathyas djak pater ipsius Marci Penthek* (Tiszalök, DL. 62463.) Az apa esetében a *deák* megkülönböztető elem a fiú nevében nem öröklődik, hanem más motiváció (születés napja?) lesz a névadás alapja.

3. A későbbi századokban számos olyan esetet találunk, amikor a névadó közösség jellegzetes tulajdonság alapján már meglévő családnév mellé új nevet ad. MEZŐ szerint a XVI. században „a vezetécknevek zöme már öröklődött, de továbbra is megvolt a változás lehetősége.” „Különösen erősen ható névképző tényezőnek bizonyult a mesterség, a származási hely és az etnikum” (1970b: 93, 99). Erre a nevek rögzítésének koráig (II. József rendeletéig) találunk példát.

A szatmári lovashajdúk között például *Zászlótartó* Andrást később *Fodor* Andrásnéként is említik (BENDA 1970: 194), az első név nyilván a foglalkozására, a hadseregben betöltött feladatára utal, a második pedig öröklődő neve volt. 1716-ban a Szabolcs megyei szökött jobbágyok lajstromában Mogyorós községnél szerepel *Steph[anus] Patay alias Fodor*. Családtörténeti kutatás révén bizonyossá vált, hogy az említett személy Gergely nevű őse (apja vagy nagyapja) származási helyét, a Bihar megyei Patát jelöli a *Patay* név, amely a törökök 1660-as Nagyvárad elleni támadása körül pusztult el, s a család ekkor menekülhetett északabbra, védettebb területre. Eredeti családnévük a *Fodor* volt. Az összeírásokban a XVII–XVIII. század fordulóján felváltva jelenik meg a két családnév, de a *Patay* rövidesen kiszorul a használatból. Ugyanezen a vidéken néhány évvel később találunk egy másik adatot is a kettős családnevekre egy adóösszeírásban: *Petrus Malmos alias Oláh* (Benk község). Az említett személy foglalkozását tükrözi az első név, amely később öröklődött, s a család azóta is ezt a nevet viseli. A korábbi családnév feledésbe merült. Az első esetben az új név nem tudta

²⁵ További példa: 1438: *Anthonium Lowaz dictum in ... Mjhalj ~ Anthonius Lowaz an Zjlagj nominatus ~ Anthonium dictum Zjlagj* (Z. VIII. 641–2).

kiszorítani a régit, a másodiknál viszont igen (N. FODOR 2002: 16–7). A példák sorát még hosszan folytathatnánk (l. még HAJDÚ 2003a: 756–7; MEZŐ 1970b: 86–7).

4. A családnevek kialakulása kapcsán leginkább FEHÉRTÓI KATALIN és SZABÓ ISTVÁN véleményét fogadhatjuk el. A családi név öröklődéssel történő megszilárdulása több-kevesebb késedelemmel követte nyomon a kettős névrendszer megjelenését (SZABÓ 1954: 9; FEHÉRTÓI 1969: 23–24, 29). Úgy tűnik, hogy a magyar jobbágynevek örökletessé válása a XIV. század második fele és a XV. század első évtizedei között kezd kibontakozni. Ha a megkülönböztető nevek és a családnevek közötti arányt kutatjuk, azt mondhatjuk, hogy nagy valószínűséggel a XV–XVI. század fordulóján a jobbágyok számottevő része már apja nevét viselte családnévként. A XVI. században ez az arány tovább növekedett. Természetesen az is nyilvánvaló, hogy ezeket a neveket semmiféle kodifikációs kényszer nem érintette, így egy új, az egyénre jellemző motiváció megjelenésével a régi családnév könnyen eltűnhetett.

5. Adalékok a helynévi eredetű családneveink kialakulásához²⁶

1. Általános az a vélekedés, hogy a nemesség körében a jobbágyságot megelőzve kezdtek megjelenni a családnevek — bár ez a különbség nem lehet olyan nagy, mint korábban hitték —, továbbá hogy a nemesi családok nagy része elsősorban (de nem kizárólagosan) valamelyik birtokáról kapta megkülönböztető nevét (FEHÉRTÓI 1969: 25–6, 31; HAJDÚ 2003a: 740). FEHÉRTÓI KATALIN a XIV. század magyar megkülönböztető neveit vizsgáló munkájában csak azokat a neveket vette számba, amelyek magyar névadást tükröznek, és *dictus*-szal vagy anélkül kapcsolódnak az egyelemű névhez a *filius* és a *de* szócska felhasználása nélkül. Ez utóbbiakat, mivel nem magyaros formák, nem vizsgálta. Szerinte „a latinos forma: »egyelemű név + *de* + helynév« akármilyen következetes használata sem jelentheti még a családnév kialakulását. Magyar családnévnek csak a magyaros formában leírt, tehát *-i* helynévképzővel ellátott kételemű nevet lehet tekinteni” (1969: 33).

²⁶ Az alábbi két alfejezet az „Adalékok a helynévi eredetű családneveink kialakulásához. A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának családnevei” c. tanulmány (*Névtani Értesítő* 26: 31–45) rövidített, átdolgozott változata.

HAJDÚ MIHÁLY ezzel szemben ezeket az átmeneti névformákat is családnévnek tartja, szerinte „a XIV. század első felében, az Anjou-ház megerősödésével folyamatosan, de leginkább **1310 és 1320 között általánossá vált a családnévviselés** (kiemelés tőlem — NFJ.), csak a följegyzése ingadozott és történt különböző, a latin oklevelek írásgyakorlatának mintájára »filius«, »dictus«, »alio nomine«, »vulgo«, »vulgariter«, »nuncupatum«, »de« + helynév stb. közbe- vagy melléírásával” (2003: 738). Mindezt olyan helynevekkel támasztja alá, amelyek a magyaros formát őrzik a korból (pl. 1319: *Inakfiapeturfelde*, 1353: *Egrimihalhaza* stb). Nem tesz különbséget az átmeneti megkülönböztető névelemek és a családnévek között, pedig a XIV. század első felében — mint láttuk — ezek a nevek még rendkívül változékonyak, több név is élhet egyszerre egymás mellett (vö. ENGEL 1998: 16). Az kevésbé valószínű, hogy ezek a nevek „általános érvennyel” már családnévnek tekinthetők lennének, de kétségtelen, hogy rejthetnek már családnévet, a század második felében mindenképpen (vö. FEHÉRTÓI 1969: 33–5).

HAJDÚ a fenti következtetésre ENGEL archontológiai munkája (1996) nyomán jutott, ahol az 1301 és 1457 közötti magyarországi méltóságviselők (nádorok, erdélyi vajdák) névsorát tanulmányozva legtöbbször már családnévet talált (2003: 738). ENGEL műve azonban családnévvizsgálatokhoz nem használható, nemcsak azért, mert adatai nem betűhívek, fordítások (ezt HAJDÚ is említi), hanem azért is, mert a szerző a személyek könnyebb azonosítása és a mutatóban való visszakereshetőség érdekében maga alkotott ún. „standard családnéveket”, úgy, hogy a forrásokban leggyakrabban szereplő nevet emelte ki, emellett fontosnak tartotta, hogy a család tagjai ugyanazon a néven szerepeljenek még akkor is, ha valójában az apa és a fiú neve az oklevelekben eltért egymástól (l. pl. *Csór Tamás fia Gönyűi János* vagy a *Druget család* esetét, ez utóbbiakat a XV. században kizárólag *Homonnai* néven említették). A történeti irodalomban általánosan elfogadott neveket is meghagyta, még ha ezek egyébként a korban nem használt, önkényes nevek is, mint például a *Lackfi*, amelyről „kevesen tudják, [...] hogy a család egyetlen tagját sem nevezték így” (ENGEL 1996: I. XXX; II. 5).²⁷

2. Visszatérve a latinos névformák kérdésére, ezen belül is főként a „de + helynév” szerkezetűekre, FEHÉRTÓIVAL szemben úgy vélem, hogy ezt a névtípust mindenképpen

²⁷ Ha családnévvizsgálathoz közvetlenül nem is, de egy-egy családra vonatkozó névadatok összegyűjtésére nagyon jól használható a könyv, a jelzetek alapján könnyen visszakereshetők az okleveles adatok, amelyek alapján tanulmányozhatjuk a XIV–XV. századi kételemű neveket.

érdeemes bevonni a XIV. századi megkülönböztető nevek vizsgálatába mint átmeneti névalakulatokat, mivel ezek magyar megfelelői általánosak voltak a korban, meglétüket a helynévi eredetű családneveink nagy száma igazolja a későbbi korokból, továbbá emellett szólnak a „*de Kenezy*” típusú neveink is²⁸. Közöttük már biztosan vannak valódi családnevek is, annak ellenére, hogy a korabeli latinos írásgyakorlat miatt magyaros formában soha nem jelennek meg korai forrásainkban. A kérdést az öröklődés tényének bizonyítása döntheti el.

ENGEL PÁL szerint „a személynévhez *de* prepozícióval kapcsolt birtoknév [...] pusztán arra a helyre utal, ahol a nemesnek háza van, amelyben lakik, és így megkülönböztető funkciója csupán alkalmi és viszonylagos. Ha ugyanazon család tagjainak több birtokuk és lakóhelyük (!) van, akkor több »családnevet« is használnak egy időben” (ENGEL 1998: 16). Ez alapján egy-egy helynévi megkülönböztető elem vizsgálata során a következő kérdésekre kell választ keresnünk: (1) A lakóhely változásával szükségszerűen együtt járt-e a megkülönböztető név változása is, vagy az ősi birtok neve maradhatott a végleges? (2) Előfordult-e, hogy a helynévi megkülönböztető elem nem a lakóhely volt, hanem valamelyik másik birtok? (3) Meghatározható-e pontosan az öröklődés idejének kezdete a források alapján?

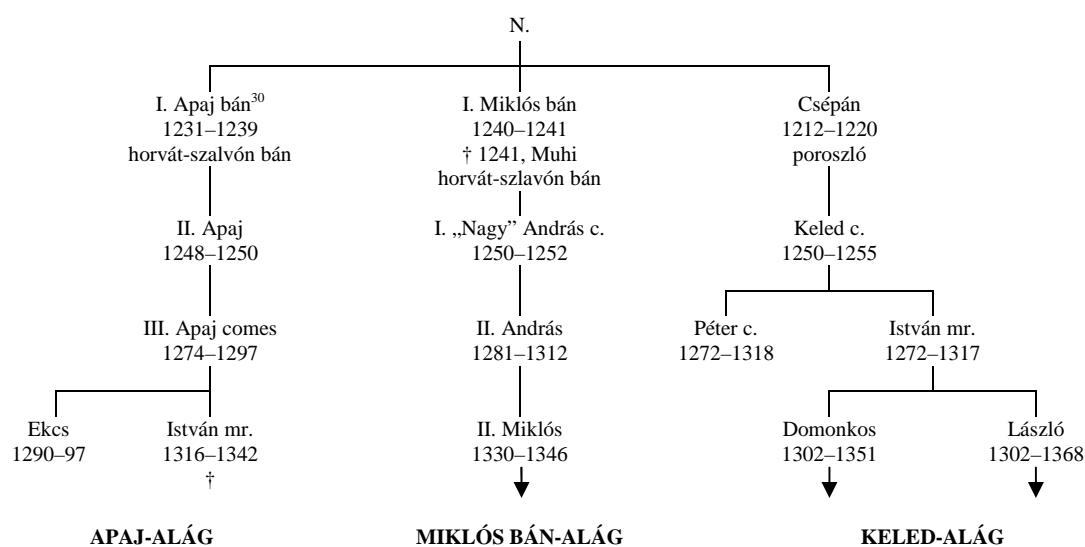
3. E kérdések eldöntéséhez a névtannak mindenek előtt a genealógiát kell segítségül hívnia, mert enélkül az öröklődésnek mint a családnevek legfontosabb alapkritériumának vizsgálata elképzelhetetlen (erre l. FEHÉRTÓI 1975, FALLENBÜCHL 1991).

Korábbi munkámban (2004) egy tágabb értelemben vett nemesi család, a **Gutkeled nemzetségbeli szólátmonostori ág** családneveinek kialakulását és megszilárdulását kísértem végig okleveles adatok alapján. E példák segítségével próbáltam meg a helynévi eredetű nemesi családnevek kialakulását megvilágítani. Az alábbiakban ezen eredményeket ismertetem dióhéjban. Meg kell jegyezni, hogy e fejezet ugyan csupán egy nemesi család²⁹ családneveinek kialakulását kíséri végig, azonban mindenképpen tanulsággal szolgálhat az általános tendenciát illetően is. Emellett a családnév előzményeire és változásaira szintén jól példát szolgáltat.

²⁸ További példák: Nógrád, 1336: *Paulo filio Petri de Chereukwzy*; Nógrád, 1337: *Paulus filius Petri de Chereukwzy* [Cserököz, Heves megye]; Nógrád, 1390: *Johanne filio Petri de Horuathy*; Erdély, 1387: *Petri filii Pauli de Horwati* (HORVÁTH 2006: 14).

²⁹ A *nemesi család* fogalmat a történettudományból vett terminológia alapján itt nem a mai értelemben használom. E fogalom magában foglalja mindazok közösségét, akik egy közös őstől eredő, tehát vérszerinti rokonok és emellett osztályos atyafiak, így tehát a fogalom a családok egész sorát is jelentheti.

4. A Gutkeledek egyik fő fészke már a XI–XII. század fordulójától a Nyírség volt, ahol a nemzetség több tagja is kapott nagyobb birtokokat, és alapított itt nemzetségi monastorokat: Sárvárt, Egyedmonostort és Szólátmonostort (vö. KARÁCSONYI 1900–1901: 473). Ez utóbbi falu birtokosai a XIV. században az általunk vizsgált család tagjai voltak, ők alapították az itteni monostort feltehetően a XIII. század elején (N. FODOR 2000: 98). E századtól ismerjük név szerint a szólátmonostori ág tagjait. A család egyszerűsített (csak a fontosabb személyeket tartalmazó) XIII–XIV. századi genealógiáját az 4. tábla szemlélteti. (Az évszámok a személyek okleveles említéseit jelentik.)

4. Táblázat: A Gutkeled nembeli szólátmonostori ág XIII–XIV. századi genealógiája (részlet)

A szólátmonostori ág három alágra bomlott a XIII. század első felében, melyek közül a legmagasabbra az **Apaj-alág** jutott. Birtokai az ország egymástól jelentős távolságra lévő részén feküdtek. Apaj fia István mesternek négy falva feküdt a Nyírségben: *(Szólát)monostor* (ma puszta Debrecen határában), *Anarcs*, *Benk*, *Mogyorós* (ma Tiszamogyorós, SzSzB. megye) és *Himes* (ma Balmazújváros része, HB. m.). Ezekon kívül jelentős földeket bírt a szlavóniai Kőrös vármegyében *Keresztúr* központtal, ahol a XIII. század második felében, a tatárjárás után valószínűleg II. Apaj várat is építtetett, melyhez a környékbeli falvakon kívül egy négy faluból álló birtoktömb is tartozott a közeli Somogyban.

³⁰ Apaj bánt ECKHART (1911: 38) és N. FODOR (2000: 99) Miklós bán fiának tartja, mert egy későbbi birtokperben a rokonok így említik (1376: Dl. 96795), mégis valószínűbbnek látszik ENGEL (2001)

A második alágba **Miklós bán** utódai tartoztak, nekik a Nyírségben és Zemplénben voltak jószágaik: a szabolcsi *Kékcse*, *Báka* (ma Szabolcsbáka) és *Csetér* (ma puszta Tiszamogyorós határában), valamint a zempléni *Bacska* (ma Bačka, Szlovákia) és *Buró* (ma puszta Bacska mellett), melyek közül kétségtelenül a legjelentősebb a leleszi konventtel szomszédos Bacska volt, amelyről aztán később nevüket vették.

A **Keled-alágnak** öröklött birtoka volt Zemplénben *Cigánd*, Biharban *Monostor*, melyet egy ideig közösen bírt az Apaj-ággal, Szabolcsban pedig *Berencs* (ma Rétközberencs), *Kenéz* (ma Újkenéz) és *Ladány* (ma Mezöladány része) (a család történetére I. N. FODOR 2000: 100–3). Az alágak névadó települései ezek közül a birtokok közül kerültek ki a XIV. században.

5. A szólátmonostori ág névadatainak ismeretében elmondhatjuk, hogy olyan névvel már a XIII. század első felében sem találkozunk, amelyhez ne tartozna valamilyen pontosító megkülönböztető, körülíró elem, általában apanév és/vagy nemzetségnév. A vizsgált ág esetében a nemzetségnévvel történő azonosításra főként a század végéről találunk példát: 1290/1342: comes Apoy filius Apoy et Ekch filius ipsius *de genere Guthkeled* (Z. II, 32); 1297: comes Apay filius Apay *de genere Guthkeled*, Andream filium Andree [...] *de genere Guthkeled* (Z. I, 85); 1299: Comes Petrus filius Keled pro se et Stephano fratre suo [...] *de genere Guthkelad* (!) (Z. I, 96). Az utolsó adatunk erre a körülíró formára **1305**-ből maradt fenn: Petrus et Stephanus filii Keled *de genere Guthkeled* (Z. I, 110). A szólátmonostori ág esetében a nemzetségnév ezt követően többé nem jelenik meg azonosító funkcióban.

6. A személyek pontosítása a XIII. századtól kezdve leggyakrabban apanévvel történt (HAJDÚ 2003a: 737). E típus a nemesi családok szempontjából fontos birtokjogi szereppel bírt, mert az utódok a birtokszerző ős nevével jelezték az öröklött jószágokhoz való jogukat. A *filius*-os alak esetünkben is számtalanszor előkerül (pl. 1252: *Andrae Comitii filii quondam Nicolai Bani* [F. IV/2. 140]; 1255: *Keled comite filio chepani* [Z. I, 8]; 1280 k.: *comitis Petri et Stephani filiorum Cleti* [Z. I, 72]; 1293: *Petro filio Keled, Andrea filio Andree et Echk filio Opoy* [Z. I, 80], *comes Hopoy filius Opoy* [Z. I, 81]; 1293 k.: *Petrus et Stephanus comites filii Keled* [Z. I, 82]; 1309: *comes Petrus filius Keled* [Z. I. 122]; stb.), és a későbbi századok során is megmarad a helynévi megkülönböztető elem mellett, családnév azonban nem alakul belőle.

elgondolása, mert Apajt a horvát-szlavón báni méltóságban Miklós követte, akiben apja helyett inkább

7. A **Miklós bán-alág** első megkülönböztető nevét legfontosabb birtokáról, Bacskáról kapta. Miklós unokáját, Andrást **1312**-ben nevezik először *Bacsikai*-nak az írott források (*Andreas de Batka* [Ϸ: *Backa*] — Z. I, 121), a család tagjai ettől kezdve kizárólag ezen a néven szerepelnek a forrásokban, a többi birtok neve e században soha nem kerül elő megkülönböztető elemként, sőt ez a névelem nem marad el a *filius*-os alak mellől sem (további pl. 1330: *Nycolaus filius Andree de Bachka*, *Nycolao et Ladizlao filys Andree de Bachka* [Z. I, 343, 344, 346]; 1357: *magistro Nicolao filio Andree de Bachka* [Z. III. 72]). A *Nicolaum de Bachka ~ Bochka* (1329: Z. I, 334; 1335: Z. I, 466; 1337: Z. I, 521) és *Ladislaus de Baccha* (1330: Z. I, 355) nevekben pedig a megkülönböztető elem önmagában elegendő az azonosításhoz, és mivel testvérek viselik ugyanabban az időben, szerintem nyugodtan tekinthető családnévnek, annak ellenére, hogy magyar alakban nem szerepel a név.

Az Apaj-ág kihalása után jelentősen megváltoztak a család birtokviszonyai, ugyanis a Keled-alággal vívott per során (1346 végén) sikerült az Apaj-örökség mintegy kétharmadát megszerezniük, benne a Dráván túli uradalmat az apajkeresztúri várral és a somogyi falvakkal együtt, csupán a jóval kisebb értékű nyírségi birtokokat (Monostort, Anarcsot, Mogyoróst, Benket és Himest) kapták meg Keled unokái. A Bacsikaiak átköltöztek a Dráván túli birtokaikra, és 1379-ben végleg lemondtak az öröklött nyírségi és zempléni birtokaikról, köztük a névadó Bacska faluról is a Keled-alág javára (N. FODOR 2000: 103).

A történet itt válik a névtan szempontjából is érdekessé. A Bacsikaiak átköltözése a XIV. század közepére, 1346 és 1360 közé tehető. Azt várnánk, hogy a lakóhely megváltozásával az új, jóval jelentősebb birtok neve lesz a család megkülönböztető neve, ehelyett néhány kivételtől eltekintve öröklődik a *Bacsikai* (~ *Bacska* ~ *Bocsikai* ~ *Bocska*) név.³¹

a testvérét feltételezzük.

³¹ 1367: *And. de Bochka* (DL. 96426); 1370: *Joh., Pet. et Steph. f. Nic-i de Bachka* (DL. 96795); 1376: *Joh., Steph. et Pet. de Bachka* (DL. 96795); 1381: *Nic. de Bachky* (!) (DL. 96558), *Joh. f. Nic-i de Bogka* (!) (DL. 96572); 1388: *mgr. Pet. f. Nic-i de Bachka* (DL. 96616); 1393: *Anna filia Andree de Bachka* (DL. 96716); 1412: *Bochka-i István fia: Appoy* (Zs. III. 2130); 1415: *Bozka-i* (!) Péter fia: *István* (Zs. V. 81), *Bachka Miklós és János* (Zs. V. 1270); 1416: *Bachka-i Apay és felesége: Apolyna* (Zs. V. 1440); stb. Emellett néhány esetben a jelentős új birtok nevével történő azonosítás is megjelenik: *Johannes, Stephanus et Petrus filii Nicolai de Kerezthur* (1391: DL. 96646); *Apaykerezthur-i János fia: István zágrábi egyházmegyei klerikus* (1411: Zs. III, 920); *Razyna-i Apay*

8. A családnévvé válás fokozatait jól jelzik azok az esetek, amikor az új birtok neve kerül a korábbi családnév elé: *Razynakyrizthvr-i Bochka (dictus)* Péter fia: István, *Bochka (dictus)* István (*de eadem*) fiai: Apay és György (1411: Zs. III, 1121); *Razinakerezthwr-i Bachka (dictus)* János fia: Miklós mester, strenneus miles (1412: Zs. III, 1700); *Razyna-i Bachka (dictus)* János fia: Miklós mester (1415: Zs. V, 139); pro magistro Nicolao filio Johannis *dicti Bachka (Bodchka) de Raszina* (1415: Zs. V, 210). Ezek a példák megerősítik FEHÉRTÓI KATALINNAK azt a megállapítását, hogy „azok a személyek, akiknél a megkülönböztető elem nyilvánvalóan helynév, de ezt még egy »de + helynév« elem is követi, valószínűleg az előző lakó- vagy származási helyükről kapták a megkülönböztető második elemet, a harmadik elem pedig a feljegyzés idejére vonatkozó lakhelyüket jelentheti” (FEHÉRTÓI 1969: 13), ez pedig már a kettős családnévek és a nemesi előnevek kérdésköréhez vezet, melynek részletes tárgyalásától eltekintek.

A *Bacskai* családnév kialakulása és megszilárdulása tehát nagyon jól adatolható a forrásokban. Miklós bán unokája, András ismereteink szerint 1312-ben kapja először ezt a nevet, amelyet ettől kezdve a későbbi nemzedékek az áttelepedés után is – néhány kivételtől eltekintve – következetesen használnak. E név kapcsán nyugodtan elmondhatjuk, hogy már a XIV. század első felében családnévnek tekinthető, annak ellenére, hogy soha nem jelenik meg magyaros formában, *dictus*-szal is csak a XV. század elején.

5.1. Lakóhely vagy birtok?

1. A Gutkeled nemzetség szőlátmonostori ágának neveit vizsgálva korábban megkíséreltem igazolni, hogy több birtokkal rendelkező nemesi családok helynévi eredetű neveinek kialakulásában nem vehetett részt bármelyik birtok, kizárólag a lakóhely (N. FODOR 2004: 43–4). A Keled-alágnál például a 14 Anjou-kori birtok közül kettő (Anarcs, Bacska) válik valóban családnévvé, ezen kívül négy falu (Berencs, Benk, Kenéz, Monostor) többször előfordul a megkülönböztető nevekben, közülük háromról biztosan tudjuk, hogy egy időben a családtagok lakóhelye volt, a többi birtok (Kékcse, Mogyorós, Ladány stb.) nevével viszont sohasem azonosítják a családot, még akkor

(1414: Zs. IV, 2700). (Mindhárom név ugyanarra a helyre, az apajkeresztúri vagy másképpen raszinjakeresztúri várra utal. Vö. ENGEL 1996. I, 267).

sem, ha ezeket a falvakat érintő vitás ügyekről van szó. Természetesen a lakóhely változásával együtt (esetünkben még a XV. században is) a nevek megváltozhattak (pl. *Kenézi* > *Bacskai*; *Bacskai* > *Újlaki*), de az is előfordult, hogy már nagyon korán állandósultak. A Dráván túli Bacskaiak esetében a XIV. század első felétől már kimutatható az öröklődés, míg a nyírségiéknél ez csupán a XV. század elejére tehető, ekkor válnak el végérvényesen egymástól a család különböző ágai. Erre a legszembetűnőbb bizonyíték az, hogy ettől kezdve az alágat érintő közös ügyekben nem egy néven (pl. *Bacskai*) jelennek meg a családtagok, hanem önállóan, pl. *Johanne filio Thome de Bachka, Petro Thegzes dicto de Naganarch ac Andree et Petro filii Stanizlai de Kenesy* (1412: Z. VI. 171).

2. Véleményem szerint ez alapján a „de + helynév” típusú neveink XIV–XV. századi előfordulásait is nyugodtan családnévnek tekinthetjük akkor, ha az öröklődés kritériumának megfelelnek, attól függetlenül, hogy megjelentek-e az oklevélben magyarul vagy sem. Ha egy XVI. századi család neve kimutatható a korábbi századokban is, akkor a latinos írásmód ellenére ezt is családnévnek kell tekinteni. Az *-i* képzős, magyaros forma sok esetben (főként a nemeseknél) túlságosan későn jelenik meg ahhoz, hogy csak innentől beszéljünk valódi családnévről (a nyírségi Bacskaiaknál pl. 1469: *Nobilis Dominae Dorotheae relicta quondam Joannis Bacskaj* – OL. Mikrofilmtár 4999. doboz B. 172) (Erre bővebben l. még a következő fejezetet.)

3. E típusú nevek változékonysága azonban óvatosságra int a terminológia terén. Felmerül a kérdés, hogy önmagában az öröklődés elegendő kritériuma-e a családnévvé válásnak. Mit kezdjünk például az olyan esetekkel, amikor a két generáción belüli öröklődés kimutatható, de a megkülönböztető elem nem kizárólagos. Ha csak a *Ladislaus filius Stephani de Berench* (1350) és a *Georgius filius Nicolai filii Ladislai de Berench* (1394) nevet ismerjük, akkor azt állíthatjuk, hogy ez öröklődő elem, tehát a fenti okfejtés szerint már családnévnek tekinthető. Ismerjük azonban, hogy e személyek nevében ugyabban az időben gyakran más helynévi elemek is előfordulnak (pl. *Anarcsi*, *Bacskai*, *Monostori*), emellett tudjuk, hogy az 1420-as években végleg eltűnik a név (utolsó említése 1423-ból maradt fenn: *Joh. f. Lad-i de Berench* – Z. VIII. 68.). Vajon ennek ismeretében is családnévnek tekinthető ez a névelem? Véleményem szerint célszerűbb, ha ezt még inkább az átmeneti kategóriába soroljuk, amelyet a **megkülönböztető név** fogalom fejez ki a legjobban; ha azonban a kizárólagosság és a

folytonosság bizonyítható, úgy a **családnév** terminus használatának semmi akadálya nincs. Persze erről csak a genealógiai adatok birtokában tudunk véleményt alkotni, amelynek összegyűjtéséhez kétségtelenül sok idő és nem kevés szerencse is szükségeltetik.

5.2. A *puszta*, *-i képző nélküli nevek*

Itt kell szólnunk a személynévkutatás egyik fontos, vitát kiváltó kérdéséről: a *puszta*, *-i képző nélküli helynévi eredetű családnevekről*.³² A fent tárgyalt *Bacska* név esetében elfogadható magyarázat lehet, hogy az átköltözés megszakította a tényleges kapcsolatot a korábbi birtok-, illetőleg lakóhellyel, így a névadás alapja, indítéka szűnt meg, a névhasználók számára az ismeretlen távoli falu nevéből keletkezett ragadványnév önmaga bírt azonosító erővel, melyet az oklevélíró a *dictus*-os és az *-i képző* (lat. *de*) nélküli alakkal jelenített meg. Nem véletlen, hogy ez a névforma csak az áttelepedés után mintegy fél évszázaddal tűnik fel.

E csoport keletkezésének körülményei korábban több kutatót is foglalkoztattak, egyfajta vita bontakozott ki a 70-es években a nyelvészek körében erről a kérdéstről (l. pl. SZABÓ 1954, MEZŐ 1970, FEHÉRTÓI 1973, 1975, 1976, KÁLMÁN 1975, LÉVAI 1976, ÖRDÖG 1997). A vita főként arról folyt, hogy milyen mértékben lehet egyáltalán *puszta* helynévi eredetű nevekről beszélni a magyar családnévanyagban. Mivel a kérdéskör részletes ismertetésére e helyen nem vállalkozhatok (erre l. ÖRDÖG 1982), a lehetséges magyarázatok közül most csupán az általam legvalószínűbbnek tartott nézetet emelem ki.

FEHÉRTÓI KATALIN XIV–XVI. századi levelesített gonosztevők neveit vizsgálva megállapította, hogy társadalmi rétegek szerint különülnek el az írásbeliségben a *de* + helynév szerkesztésű nevek más helynévi elemet tartalmazó típusoktól (az *-i képzős* és a formáns nélküli nevektől), az előbbi ugyanis nagyrészt a nemeseknél fordul elő, a jobbágyok esetében csak elenyésző számban találunk erre példát az oklevelekben, míg az utóbbi két típus a korszakban főként jobbágyokhoz köthető (1973: 201).

³² 1412 és 1415: *Bachka (dictus)* János fia: Miklós mester – Zs. III. 1121, V. 140, a többit l. fenn. FEHÉRTÓI példaanyagában is találhatunk ilyen eseteket, pl. 1376: *Dominicus dictus Zalouk* de Kerechen, 1390: *Thomam dictum Patolch* de Vayoncha stb. (1969: 13).

XV. századi neveket vizsgálva magam is hasonló eredményre jutottam. Az általam összegyűjtött 934 *de* + helyneves szerkezet mindössze 54 esetben jelölt jobbágyot (5,8%), ebből is 18 név ugyanabból az összeírásból származik (Lelesz, DL. 48185). Beszédes az az oklevél, amelyben Szabolcs megye nemeseit írták össze birtokaikkal együtt 1435 és 1439 közötti időszakban. A mintegy 250 nemesi név között csak 5 névben szerepel biztosan *-i* melléknévképzős alak.³³ Pusztá helynévi alakot nemesi névként adattáramban nem találtam, de mint láttuk ez sem zárható ki.³⁴

Tehát minden bizonnyal igaza van FEHÉRTÓinak, amikor azt mondja, hogy „a pusztá helynévből lett megkülönböztető elemek kialakulását nem lehet csupán alaktani szempontból vagy az oklevélíró feledékenységére, hanyagságára utalva megmagyarázni” (1973: 200). E névtípus keletkezésének nagy valószínűséggel társadalmi összefüggései voltak, „a *de* + helynév »le volt foglalva« a nemesi birtokok jelölésére, a jobbágyok származásának, lakóhelyének jelölésére tehát a pusztá helynév maradt, latinos formában *dictus*-szal (esetleg + *de*-vel), később *dictus* nélkül, magyaros alakban pedig pusztán, *-i* képző nélkül” (FEHÉRTÓI i. m. 201). Ez utóbbi megjegyzés kiegészítendő azzal, hogy az *-i* képzős nevek jelölhettek jobbágyot és nemest egyaránt, természetesen eltérő arányban.

Mindez szorosan összefüggött a korabeli oklevelezési gyakorlattal, nevezetesen amikor a birtokokra történő utalással elkezdtek pontosabban azonosítani az oklevélben szereplő nemeseket a XIV. századtól kezdve. Az oklevél hivatalos jellegét később is a nemesek nevének latinos formájával igyekeztek érzékeltetni. Az adatokból úgy tűnik, hogy a nemesek esetében általában csak a nem hivatalos céllal készített feljegyzések, számadások, iratok esetében használják a magyaros formát. A Kállaiak neve például a legtöbb oklevélben *de* prepozíciós alakban jelenik meg, de a magáncéllal készült perbeli feljegyzésekben, kárjegyzékekben, ingóságeltárakban, összeírásokban a *Kállay* névforma szerepel (vö. N. FODOR 2005; DL. 56683–56687., 56689., 56690). Ez egyben azt is jelzi, hogy a nemeseknél az írásban kizárólag latinos formában (*de* + helynév

³³ DL. 56710. Az adatok a következők: Ladislaus *Bankj* de Gath < *Bánk* hn., Szabolcs vm. (NÉMETH 1997: 33), Benedictus *Chwrj* de Gegen < *Csúr* hn., Szabolcs vm. (NÉMETH i. m. 57–8), Nobilis domina Anna vocata consors Sebastiani *Gelej dicti* de feldes < *Gelej* hn., Borsod vm. (Csánki), Nobilis domina Margaretha vocata relicta Mathie *Gewrj* de Saaph < *Győr* hn. Szabolcs vm. (NÉMETH i. m. 83), Nobilis domina Margaretha vocata filia Simonis *Chekej* < *Cseke* hn. Szatmár vm. (Csánki).

³⁴ Mindössze egy officialis neve fordul elő *de* prepozíció nélküli szerkezetben is: 1463: Benedictum *Zeplak*, fam.off. (DL. 15882) = DEN 797; 1463: Benedictus de *Stephlak* ~ *Zeplak*, fam., off. (DL. 15882) = *Széplak* 1.

szervezettel) adatolható nevek esetében is a XV. századtól, sőt valószínűleg a XIV. század második felétől már mindenképpen kialakult családnevekkel kell számolnunk, csak a korabeli hivatalos oklevelezési gyakorlat miatt ritkán jelentek meg a valódi névalakok az írásbeliségben (a kérdésről bővebben l. N. FODOR 2004; eltérő véleményre l. FEHÉRTÓI 1969: 32–3).

Elképzelhető, hogy eleinte a *de-s* szerkezet az oklevélírók értelmezésében birtokviszony kifejezésére szolgáló jelentést hordozott, ezért igyekeztek a jobbágynevek származási helyre utaló nevei esetében más (írásbeli) megoldást találni (pl. *in* + helynév, *dictus* + helynév, pusztas helynév). A bizonytalanságról leginkább azok az oklevelek tanúskodnak, amelyek több korabeli másolati példányban is fennmaradtak. Pl. a DL. 55658. jelzetű oklevél ugyanabból az évből (1459) egy gyarmati (Szatmár vm.) jobbágycsalád nevének többféle változatát tárja elénk: *Thoma Gothard*, *Stephano Gothard* ~ *Thoma et Stefano Gathaard* ~ *Thoma de Gothard*; *Johanne Gothardj* ~ *Johanne Gothard*; *Alberto de Kothard*.³⁵

A szóbeliségben azonban — úgy hiszem — a pusztas helynévi eredetű családnevek többsége is *-i* képzős alakban volt használatos, ezt éppen az ingadozó alakok mutatják, másrészt abból következtetjük, hogy az effajta névhasználat idegen volt a magyar nyelv rendszerétől (erre l. KÁLMÁN 1975: 454). Ennek látszólag ellentmond az, hogy ma is vannak pusztas helynévi eredetű családneveink, de ezek kialakulása az írásbeliség hatásával is magyarázható a későbbi századokban, másrészt nyilván keletkezettek metonimikus névadással is ilyen nevek (erre l. a „Keletkezéstörténeti elemzés” c. fejezetet), de a fenti okok miatt ezek számát jóval alacsonyabb mértékben kell meghatároznunk. A névtípus megjelenése azonban mindenképpen az írásbeli gyakorlatban jelentkező társadalmi szempontok érvényesülésével függhet össze.³⁶

³⁵ A névadás alapjául a Kántorjánosi határában fekvő *Gothárd* pusztas (Szatmár vm.) szolgált (CsMut. 312). További példák ugyanazon személy nevének kétféle írásos megjelenésére (az adatpár első tagja: [1445–1448]: DL. 81193., második: 1449: DL. 80968, 81139): *Johannes konjyar* ~ *Johannes canarj* < *Kanyár* hn., Szabolcs vm. (CsMut. 399), *Gregorius bakaj* ~ *Gregorius bacha* — *Báka* hn., Szabolcs vm. (CsMut. 78), *Damianus gwrej* ~ *Damianus gure*, *Johannes gwrej* ~ *Johannes gwre* — *Gyüre* hn., Szatmár vm. (CsMut. 328), *Fabianus afwan* ~ *Fabianus afvani* — *Ásvány* hn., Ung vm. (CsMut. 68); *Ladislaus bakaj* ~ *Ladislaus bacha*, *Mathias lelefj* ~ *Matias leles* — *Lelesz* hn., Zemplén vm. (CsMut. 508); *Jacobus dewgej* ~ *Jacobus dewge*, *Ladislaus dewgej* ~ *Ladislaus dewgej* — *Döge* hn., Szabolcs vm. (CsMut. 220), *Andreas rufkaj* ~ *Andreas rufca* — *Ruszka* hn. Abaúj, Ung, Zemplén vm. (CsMut. 719); *Andreas Megges* ~ *Andreas megeffj* — *Meggyes(telke)* hn., Szabolcs vm. (NÉMETH 1997: 132) (N. FODOR 2005: 507).

³⁶ FEHÉRTÓI (1975) példái jelentős részének a pusztas helynévi eredetű családnevek közé sorolása csak nagy óvatossággal fogadható el, hiszen az általa idézett neveknek csak a képző nélküli alakjait ismerjük (pl. *Zekeres*, *Kyrthus*, *Bak*, *Dobos*, *Kwuago*, *Mor*, *Zaaz*, *Bagdan*, *Kalaz*, *Nemeth*, *Sandor*, *Was* stb.)

A korpuszban szereplő 8448 személy között 7000 körüli jobbágy található (82%), a nemesek és más privilegizált személyek száma pedig mintegy 1500-ra tehető (18%). A fent említett 880³⁷ *de* prepozíciós nemesi név láthatóan a felsőbb társadalmi réteg összes nevének több mint felét teszi ki (~57%), ehhez járulnak hozzá a magyar köznévi elemek között szép számmal előforduló helynévi eredetű családnevek. Tehát anyagunkban szereplő nevek is bizonyítják, hogy a nemesek nevében a vizsgált korszakban jóval nagyobb arányban voltak jelen helynévi eredetű szerkezetűek.

ezek viszont más módon is magyarázhatók. Kérdéses továbbá, hogy a *-falva*, *-háza*, *-telke* stb. utótagú nevek (*Péterfalva*, *Tamásháza* stb.) személynévi előtagjából keletkezettek-e puszta helynévi eredetű családnevek. KÁLMÁN BÉLA szerint „a kapuknak a puszta helynevek felé való kitérésével nagyon ingoványos talajra kerülünk. Így a személynemeknek talán a felét is lehetne első, második vagy harmadik megoldásként puszta helynévből magyarázni” (1975: 455).

³⁷ Összes *de* prepozíciós névből (934) kivonjuk a jobbágyok hasonló szerkezetű neveit (54).